

TREGIME

BIBLIOTEKA

E

854-32

K 89

GJIROKASTËR

SHTETIT

**SHQETESIME
TE
NGJASHME**

FATOS KONGOLI

891.P83-32

S

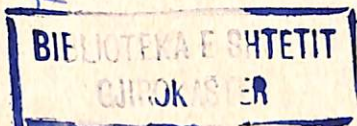
K 89

FATOS KONGOLI

SHOETËSIME
TË NGJASHME

Tregime

~~52273~~

1545

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

NJË RAST NGA PRAKTIKA

Ngjarja që do t'ju tregoj nuk është e jashtëzakonshme. Ne mjekët e lokaliteteve dëgjojmë çdo ditë për gjëra të tilla dhe ndonjëherë mësohemi me një gjendje jo të natyrshme. Fjala vjen, një ditë më thanë se rrugës, duke ardhur në spitalin tonë krahinor, kishte vdekur një burrë. Fshatarët që e shoqëronin thoshin se i qenë ngatërruar zorrët prej disa ditësh, ndërsa unë vura re se ai kishte një apandisit akut. Pra me një operacion të thjeshtë, këtu në spitalin tonë, ai me siguri do të kishte shpëtuar po të kishte ardhur me kohë. Ju do të pyetni se përse s'erdhi?! Këtu qëndron e gjithë puna. Ndodh që njerëzit rrezikohen fare kot, nga një pakujdesi e çuditshme, në një kohë kur edhe në skajin më të largët ka ente mjekësore. Me diçka të tillë ka lidhje edhe ngjarja, që më ndodhi në fshatin B...

Ç'është e vërteta, unë kalova andej rastësisht. Kthehesha nga një fshat tjetër ku vizitova një grua, që kishte lindur në shtëpi të saj dhe ndodhej në gjendje të rëndë. Po rrija ulur në karrige përpara ambulancës me infermierin e fshatit, një djalë i ri vendas. Mendjen e kisha te gruaja.

Isha mjaft i lodhur. Vapa e korrikut digjte e përzhiste dheun e plasaritur të kodrës, gjethet e thara të pemëve të shpërndara andej-këtej. Por më tepër më mërziste infermieri me bisedat e tij. E dëgjoja instinktivisht, pa e patur mendjen në ato fjalë, që më tingëllonin të largëta, të shurdhëta. Bile, habitesha se si guxonte të fliste marrëzira të tilla. Më qahej që s'i kishte ecur fati në jetë, që këtu njerëzit nuk e kuptonin, nuk e përfillnin, se dëshironte të largohej në një vend tjetër. Unë e dëgjoja në heshtje duke pirë duhan dhe vështroja përparësen e tij të bardhë. Ai mund të bënte çdo gjë, por kurrën e kurrës punën e infermierit.

— Janë injorantë këta, doktor, — më thoshte — nuk të çmojnë fare.

Më erdhi t'i jepja një shuplakë. Ai fliste kështu për fshatarët e tij, me të cilët qe rritur. U bëra gati të derdhja tërë atë pakënaqësi, që m'u mblodh në shpirt, por atë çast, në kthesën pas kodrës, u dukën dy fëmijë duke vrapuar. Ata mezi merrnin frymë dhe sytë, që shprehnin një ndjenjë tmërri, i kishin të përlotur.

— Ç'ka ndodhur? — i pyeta.

Ata qëndronin akoma të hutuar dhe ja nisën përsëri të qarit, Atëhere infermieri e zuri njërin prej tyre nga supet, e shkundi fort dhe i bërtiti:

— Hë, more, ç'ka ndodhur që thërrisni kështu?!

— Gjarpri, — foli fëmija i trembur — gjarpri zuri Islamën.

Infermieri, që akoma e shtrëngonte fëmijën e shtangur me duart e tij të fuqishme, e pyeti me zë të vrazhdë:

— Ku e zuri, folë!

— Në stanet, sipër. Tani po e sjellin poshtë.

Vështrova tutje mbi brezin e gjelbër të dush-geve ku shtrihej një krastë laramane dhe sipër saj stanet. Kasollet e barinjve dukeshin si njolla të murme, që roniteshin nën rrezet e forta të diellit.

Pas pak, po në atë kthesë, u duk një burrë i gjatë, që tërhiqte pas vetes një grua. Burri me fytyrë të parruar kushedi prej sa ditësh ecte i qetë, ndërsa gruaja e zverdhur mezi i hidhte këmbët, sikur zvarrisej. Vura re se njërin gisht e kishte të çarë dhe akoma i kullonte gjak, një gjak i zi me ngjyrë të pështirë.

— Kot së koti, — foli burri me një zë të mbytur — shkon e m'i fut duart midis shkarpave.

Gruaja s'fliste dhe mezi qëndronte në këmbë me një pamje të venitur.

— Shpejt, — thirra unë — serumin.

E zura gruan nga dora e plagosur, ja shkëputa me forcë burrit, që akoma e shtrëngonte dhe u sula bashkë me të në infermieri. E shtriva mbi krevat dhe thirra përsëri:

— Serumini, Sali, shpejt serumin...

Fytyra e gruas u mbulua nga pika të mëdha djerse. Zemra i rrihte shpejt.

— Më vjen për të vjellë — tha me një fije zëri.

— Serumini, serumini! — thirra përsëri, por këtë radhë më fort, ndërsa i lidha krahun pak sipër kyçit të dorës.

Infermieri qëndronte në këmbë i hutuar dhe belbëzonte nëpër dhëmbë diçka, që s'po e kuptoja.

— Serumet i kemi të skaduara, doktor, nuk bëjnë.

Unë s'u besova veshëve. Më inatosi ajo fjalë «doktor», që ai ma kishte përsëritur tërë ditën me një servilizëm të shtirë.

— Çfarë!.. — thashë i topitur — Serumet janë të skaduara?!

Më pushtoi një zemërim i brendshëm, që mezi munda ta përmbaja. Qe një rast i jashtëzakonshëm, i padëgjuar, që pikërisht në një ambulancë fshati serumet kundër helmimit të ishin të skaduara.

Fillova të ecja me hapa të mëdhenj në dhomën e vogël të ambulancës, me duar të lidhura pas shpine. Gruaja qëndronte në shtrat dhe rënkonte lehtë, infermieri me një pamje indiferente rrinte pranë dollapit të ilaçeve, ndërsa burri me mjekër të parruar kishte zënë derën e dhomës dhe vështronte nga unë.

— Kjo është e tmerrshme, — i thashë infermierit me zë të ulët — për këtë ti mban përgjegjësi. Ta dish... në qoftë se kjo grua... .

Desha t'i thosha se do ta hidhja në gjyq, por aty për aty u pendova që përmenda fjalën vdekje. Veç kësaj kërcënimi im nuk kishte asnjë kuptim.

Në dhomë pllakosi një heshtje e tmerrshme. Vapa u bë e padurueshme.

— Lermani mua, — tha më në fund burri — dimë edhe ne ca marifete

— Çfarë e ke, — e pyeta — grua?

— Jo, — m'u përgjegj — s'e kam gjë.

— Kur e zuri gjarpri?

— Ka më tepër se gjysmë ore. Ishte nepërkë.. Ajo mbliidhte shkarpa te stanet dhe... Unë ja çava menjëherë me brisk. Pastaj ja thitha. Ndoshta shpëton... .

Më kaluan mornica. Ka më tepër se gjysmë ore... nepërkë... ja çava... Ai fliste sikur të mos kishte ndodhur asgjë.

— Të telefonojmë, — thashë — të marrim spitalin e qytetit për maqinën.

Si distancë më afër qe spitali ynë i lokalitetit, por gjer atje duheshin katër orë më këmbë nëpër atë diell, që digjte si saç. Po ta dërgonim atje, gjendja e saj do të keqësohej mjaft nga rruga. Ndërsa maqina për një orë e gjysmë mund të vinte nga qyteti. Këto i mendova fluturimthi dhe u vër-sula te telefoni.

Në sheshin jashtë ambulancës qe grumbulluar një turmë e madhe njerëzish, që gumëzhinte. Disa vështronin përmes dritares, disa qëndronin te dera. Vrapova në zyrën e këshillit ku ndodhej telefoni dhe rrotullova me nxitim dorezën.

— Alo — dëgjova një zë të largët — kush jeni?

— Jam Halimi, — thirra — mjeku. Jam në B. Të lutem më lidh me qytetin. Kam një rast urgjent, tepër urgjent...

U shpjegova atyre të spitalit si qe puna dhe ata më premtuan se do ta nisnin maqinën e urgjen-cave sapo të kthehej.

I hodha orës një vështrim dhe llogarita se ma-qina mund të vinte pas dy orësh. Ndërkaq mund ta nxirrja gruan gjer në rrugën malore që mbante rreth një orë prej këtej. Aty do të prisnim.

Pas kësaj sikur u qetësova. Sado i fortë të qe helmi, kishte akoma kohë për të dhënë ndihmën. Nxora paqetën, ndeza një cigare, e thitha me tërë mushkëritë dhe u nisa për në ambulancë. Aty nje-rëzit e grumbulluar bisedonin me zë të ulët dhe, kur u kalova pranë, më hapën rrugën. Por gruaja nuk qe më në dhomë. Edhe burri me mjekër të parruar qe zhdukur. Vetëm infermieri, që tashmë e kishte

humbur torruan, qëndronte në këmbë dhe më vështronte si i zënë në faj.

— Ç'u bë gruaja? — e pyeta.

— Iku.

— Si iku!?

— Iku pra, s'kisha ç'të bëja. Erdhi dhe e mori i kunati. E dërguan në shtëpi.

Ai ngriti supet përpjetë si të donte të thoshte se gjëra të tilla ishin fare të natyrshme. Brenda disa çastesh e tërë qenja e tij kishte ndryshuar. Tanimë në fytyrë nuk i dallohej ajo ndjenjë fodulle me të cilën kishte qëndruar ulur mbi karrige përpara ambulancës. E kuptova se prej tij nuk mund të prisja asnjë ndihmë, prandaj e lashë dhe dola jashtë.

— Ku e ka shtëpinë ajo gruaja? — pyeta një plak.

— Poshtë, o doktor, poshtë, te mulliri e ka.

— Mban shumë prej këtej?

— Ndonjë gjysmëore... Po kot e ke!

— Si kot...!?

— Po ja, s'duan ta lënë të vejë në spital. «Ç'ka për t'u bërë, të bëhet këtu», thonë... «Edhe në vdes, më mirë...»

— Kush tha se do të vdesë, more, a jeni në vete.

Njerëzit heshtën.

— Kush do të vijë me mua? — u thirra. — Duhet ta shpëtojmë atë grua.

— Vijnë ne, doktor, — tha njëri — ja dimë ne shtëpinë.

U nisëm pothuajse me vrap tatëpjetë kodrës. Këmbët na u copëtuan në gurët e thepisur dhe po na zihej fryma nga afshi i nxehtë. Kur u futëm në

lagjen e poshtme të fshatit, vura re se të tërë qenë ngritur në këmbë. Një turmë fëmijësh qëndronte mbi një sop përpara shtëpisë ku ndodhej gruaja fatkeqe dhe vështronin njerëzit, që hynin e dilnin. Në prak kishin qëndruar ca burra, që pinin duhan dhe bënin muhabet. Me të më parë, ata u ngritën në këmbë.

— Ku ndodhet? — pyeta njërin.

— Brenda është, në dhomën e grave.

Ata me vështruan me dyshim.

— E ç'do të bësh, doktor?

— Cili është i shoqi?

Fola me nervozizëm dhe e kuptova se s'po bëja mirë, por nuk e di përse nuk isha në gjendje të përmbaja veten.

— I shoqi s'është këtu, — tha njëri — ka vajtur në qytet me kafshët. Ç'e do ti?

— Dua që kjo grua të dërgohet urgjent në spital. Kuptoni? Çdo vonesë kushton shtrenjt.

Asnjëri prej tyre s'u përgjegj. Pastaj dikush foli:

— Punë që s'bëhet ajo, bre doktor. Islami, dua të them burri i saj, s'është këtu. Si mund ta nisim pa llafin e tij?

— Ç'hyn Islami në këtë mes, o Brahim? — tha njëri nga ata që kishin ardhur me mua. — Tjetra është në rrezik e ti më këput profka.

— Si, ore, ç'hyn? — u përgjegj ai. — Është gruaja e tij. Vetëm ai mund të vendosë për këtë...

Mua s'm'u durua dhe u futa brenda. Mezi munda të gjeja në gjysmerrësirë dhomën ku ndodhej e plagosura. Aty qe një rrëmujë e vërtetë. Nja dhjetë gra të reja e plaka i qenë grumbulluar rreth kokës gati për t'i zënë frymën. Flisnin me zë të lar-

të, jepnin e merrnin, ndërsa në qoshe të dhomës tri fëmijë të vegjël rrinin ndenjor kokë më kokë e qanin. Si duket qenë fëmijët e saj. Mua më theri në zemër tek i pashë fëmijët të përlotur dhe fillova t'i shtyja gratë njëra pas tjetrës. Një plakë e thyer kishte mbajtur kokën e saj në pëqi, ndërsa një burrë e kishte zënë nga dora. Gruaja rënkonte, ngjyra e fytyrës i kish ikur fare dhe sytë i qenë venitur.

— Dilni jashtë, — u thirra grave — ju po ja merrni frymën.

Ato u larguan të hutuara. Ahere vura re se dora e plagosur i qe enjtur së tepërmi, i qe mavijosur dhe mbushur me blana të kuqërremta. Nja tri shushunja të zeza, të ngjitura pas lëkurës së nxirë, qenë fryrë si tollumbace.

— Hiqja shushunjat, — i thashë plakës — nuk i sjellin dobi.

— Ja lamë me lëng qinglash — foli ajo me një zë të përvaishëm.

— As ajo s'i bën dobi, nëno, — i thashë — duhet shpënë në spital.

Ajo u step. Një shprehje frike i kaloi nëpër fytyrë. Burri s'u ndie.

— Korba, more bir, po Islami s'është këtu.

— Ç'punë ka Islami, moj nëno — i thashë. — Ti ke nusen në rrezik.

— Ashtu është, por...

— Çfarë por!

— S'e nisim dot. Më mirë të provojmë ta shërojmë vetë.

— Moj nëno! — i thashë përsëri me një zë të përmbajtur — A e kupton se nusen e ke në rrezik, apo jo. Këtu s'kemi ç'i bëjmë as unë, as ti, as Islami yt. Dëgjon?

Ajo s'foli. Unë e zura gruan nga krahët.

— Dale, — tha burri, që gjer në atë çast kishte heshtur — nusja s'niset pa ardhur Islami.

Unë u habita. Vështrova fytyrën e tij me ti-pare të ashpra, të pjekura nga dielli.

— Cili jeni ju? — e pyeta.

— Jam i kunati, kështu e kemi zakon.

— More shok, — i thashë — gjykoni ju apo jo! Kjo është në rrezik.

— E shërojmë vetë, — foli ai i qetë — s'është hera e parë që kafshon gjarpri një njeri te ne. Prandaj më lërë rehat. Ose po të duash ik më mirë.

— Unë s'iki pa e marrë me vete këtë grua — i thashë.

— Ju s'e merrni dot, — m'u përgjegj — as që ju hyn në punë. Kjo është nuse e shtëpisë, e tim vëllai. Për atë vendosim ne.

Fillova ta humbja durimin. Qetësia me të cilën fliste, koha që fluturonte me një shpejtësi të tmerrshme, të qarat e fëmijëve, zukatja e mizave nëpër vapë, më bënë të mos e përmbaja veten. Ai fliste për atë grua fatkeqe si për një plaçkë, si për një send.

— Ju s'keni të drejtë, — i thirra — ju s'mund të luani me jetën e saj.

Kunati as që m'i hodhi sytë, ndërsa plaka u ngashërye.

Dola jashtë i mërzitur. S'dija ç'të bëja. Njerëzit e grumbulluar përpara shtëpisë bisedonin me zë të ulët. Një qen lehte diku në një oborr.

— Si është, doktor? — më pyeti njëri nga ata që kishin ardhur me mua.

Keq, — ju përgjegja — shumë keq. Çdo moment që kalon...

Nuk desha ta çoja mendimin gjer në fund dhe vetja m'u duk krejt i pafuqishëm.

— Po ne duhet të bëjmë diçka, — thirra me zë të lartë — nuk është e mundur ta lëmë të vdesë nga një paragjykim i tillë.

— Sikur ta marrim me forcë, ç'bëhet? — tha njëri. Ky qe një djalë i ri me ca mustaqe të zeza të prera spic, të cilin diku e kisha parë. Më vonë mora vesh se ishte traktoristi i zonës.

— S'di si të them, — ju përgjigja — ndoshta nuk vete kështu.

— E pse nuk vete, — tha një tjetër — ata po e marrin më qafë. E, more shokë, ç'thoni? — ju drejtua të tjerëve.

— Ka hak Ilmiu, doktor, — tha traktoristi — nesër ata me siguri do të na e dinë për nder.

Unë nuk fola.

— Vrapo e merr mushkën time — i tha ai që e quanin Ilmi një djali të vogël. — E kam lidhur në katua.

Njerëzit erdhën e u dyndën para derës së shtëpisë për të parë se ç'do të ngjiste. Traktoristi priu i pari e pas tij u futën të tjerët. Unë u vajta pas instinktivisht.

Në gjysmerrësirën e dhomës plaka mbante në prehër kokën e gruas, ndërsa kunati ja kishte futur gishtin e prerë në një shishe.

— Ç'bën? — e pyeti traktoristi.

— Po ja bëj me benzinë, thonë se i bën mirë.

— Dëgjo, — e zuri traktoristi nga krahët — duhet ta dërgojmë në spital.

Ai ngriti një herë sytë përpjetë dhe pastaj vazhdoi pa e prishur terezinë, punën e tij.

— Kur të vijë Islami — shtoi pas pak.

— Ahere çdo gjë ka marrë fund.

— More, çfarë doni ju xhanëm, — brofi kunati në këmbë — ikni, more, më lini rehat!

— Mirë pra, — tha traktoristi — në s'do ti, do ta çojmë ne.

Ai ua bëri me shenjë të tjerëve, të cilët e rrëmbyen gruan nga duart e plakës dhe e drejtuan nga dera. **Kunati u pre.**

— Ç'bëni, — tha me mllef — ju doni ta merrni me zor?

— Epo, ne na vjen keq ta lëmë kështu — tha traktoristi.

Kunati kafshoi buzën. Një damar i kërceu në ballë dhe sytë i shkëlqyen.

— Do të ma paguash këtë, Sinan, do të ma paguash.

— Hajde, djema, shpejt — u thirri ai të tjerëve pa ua vënë veshin fjalëve të tij. Ndërsa po dilte, ktheu kokën dhe tha:

— Bashkë bisedojmë nesër, kur të vijë Islami. Dera u përplas me forcë.

Jashtë, midis turmës që na ndiqte, sytë më zunë infermierin, që qëndronte i hutuar në një qoshe. Desha t'i shfryja, ta shaja, aty në sy të gjithë njerëzve, por atë çast s'kisha mundësi.

Z J A R R M Ë T A R I

«— Mbase është e palogjikshme të thuash se ka raste kur njeriu as vetë nuk i kupton veprimet e tij. Nuk e kam fjalën për ato gjëra të rëndomta, të vogla, që pakuptuar ndonjëherë na bëhen natyrë dhe i kryejmë instinktivisht. Ajo që ndodhi ishte me të vërtetë diçka e jashtëzakonshme, bile për veten time do ta quaja marrëzi...»

Burri që fliste shkundi cigaren me një lëvizje nervoze, e thithi fort duke mbyllur njërin sy dhe nga vrimat e mëdha të hundëve lëshoi tymin e kal-tër, që mbushi barrakën. Jashtë vazhdonte të binte shi, një shi i papërmbajtur vere, aq sa më dukej sikur llamarina e hollë e çatisë s'do të duronte e do të thyhej. Ndonëse pas pak shiu pushoi, mbi kurorat e maleve qielli kishte marrë ngjyrën e plumbit dhe ne e dinim se në këtë mot nuk mund ta kalonim qafën e malit për të shkuar në pikën tonë gjeologjike. Fati na solli në këtë barrakë të vogël ku qenë mbledhur kalimtarë të rastit për t'u mbrojtur nga ai rrebes i papritur.

— ... E pra, — vazhdoi burri — akoma e kam para syve fytyrën e atij djaloshi. Të thuash se kish-

te ndonjë gjë të veçantë është e tepërt. Vinte i imtë nga trupi, me ca sy të bardhë, me një ball të ngushtë ku i binin flokët e verdhë, siç i kanë gjithë malësorët këtej. Në sektorin e tyre, disa kilometra larg Fierzës, unë arrita natën vonë, sepse ditën kalohej me vështirësi. Rruga qe krejtësisht e bllokuar nga dherat e shkëmbinjtë e thërmuar. Veç kësaj në mjaft vende m'u desh të ndaloja me orë të tëra nga shpërthimet e minave. Por unë duhej të arrija pajtjetër në sektorin e tyre, sepse qenë bllokuar dhe mijëra veta rrezikoheshin të mbeteshin pa ushqim. Afër mesit të natës këmbët mezi më mbanin. U futa në çadrën e shtabit ku gjeta centralistin, që kishte rënë mbi telefon i përgjumur. Nja pesë të tjerë qenë shtrirë dhe flinin duke gërhitur. Centralisti, duke u shtritur i hutuar, më tha se atë natë s'kish se si të më rregullonte për të fjetur. Më dha dy batanijet e tij dhe dola jashtë. Ta merr mendja, isha i dërmuar nga lodhja, i gjithë trupi më dhembte e për më tepër sytë po më mbylleshin. Vura batanijet nën një gëmushë dhe rashë në shpinë. Nuk e di a keni provuar të flini jashtë ndonjëherë këtyre bjeshkëve. Qielli është i thellë, i bruztë, i mbushur me yje. Ajri është i pastër, por i ftohtë, aq sa të hyjnë të dredhurat. Prandaj u ngrita nga gëmusha ku isha strukur dhe ndeza një cigare. Në atë shesh të vogël ku qe vendosur shtabi kishte disa çadra, nja tre kamionë dhe një autoambulancë. Siç mora vesh më vonë këto qenë bllokuar atje qysh ditën e parë të aksionit. Më vajti mendja të futesha brenda në autoambulancë. Po edhe aty, në sedilje, flinin dy djem të rinj, njëri gazetar, tjetri kameroman i televizorit. Ata u ngritën, më ndihmuan të mblidhja një barrë gjethesh, që i shtrova në karro-

ceri, ku rashë e fjeta si i vdekur. Të nesërmen me-zi u zgjova. Trupi ende më dhembte. Djemtë kishin ikur. U ngrita me përtesë dhe vështrova nga dritarja e maqinës. Puna me sa dukej kishte filluar prej kohësh në të gjithë rrugën, gjatë së cilës mijëra njerëz qenë shpërndarë si një zinxhir i gjatë, i jashtëzakonshëm. Dëgjohej çukitja e kazmave dhe rrapëllima e shkëmbinjve në rrëpirat e thepisura të malit. Tutje, midis grykave, ngushtojë Drini, që reflektonte dritën e diellit me një shkëlqim metalik.

Tek rrija e vështroja në dritare, ashtu gjysmë i përgjumur, vura re se njerëzit braktisnin rrugën e i ngjiteshin përpjetë faqes së malit. Pas pak dikush thirri me zë të lartë:

— Eeej, minaa, largoni njerëzit!

Unë zbrita nga maqina. Sheshi që fare i zbrazur. Edhe rruga me shpejtësi u zbraz dhe ra në qetësi.

— Po ti, — më tha njëri — ç'bën këtu!?

Që një burrë i gjatë me tipare të vrejtura.

— Kam ardhur nga konsumi — u përgjegja.

— Ç'konsum, more, a e di se këtu plasin minat dhe është e ndaluar të qëndrosh?

— Jo.

Ai më vështroi i habitur dhe lëshoi një psherëtimë të gjatë.

— Tani s'ke kohë të ikësh, — më tha — futu në maqinë dhe mos lëviz.

Nuk i kundërshtova. Hipa në autoambulancë dhe u struka pranë dritares. Aty gjithshka e kisha në pëllëmbë të dorës. Sipër rrugës, në faqe të malit, disa qindra metra tutje, qenë shpërndarë nëpër gëmusha njerëzit, që dukeshin si njolla të vogla, të

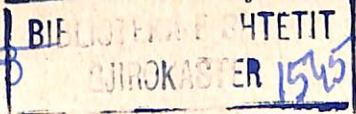
murme. Përsëri dëgjova disa thirrje të gjata alarmi e pastaj gjithshka u krodh në një heshtje të mbytur. Traseja e verdhë, që formonte një kthesë të fortë në gjirin e shkëmbit, kalonte nëpër një faqe prej dheu të butë dhe dilte matanë duke dredhuar në formën e germës S. Minat siç duket qenë vendosur me kohë, sepse nja tri veta diku në mes të rrugës qëndronin e prisnin. Qenë zjarrmëtarët...»

Burri flaku bishtin e cigares, që ra në një pellg me ujë pranë derës së hapur të barrakës. Njeri i zgjati paqetën ku ai mori me gishtërinjtë e trashë një cigare «Partizani», e ndezi dhe e thithi me duf. Hapësirën mbi luginë e shpërtheu një gjarpërushe e zjarrtë e pastaj një gjëmim i fuqishëm, aq sa e tërë barraka u tund. Në mbajtëm frymën. Përreth gjithshka u err e dukej sikur masa e zymtë e qiellit donte të përpinte e të shtypte tërë kreshtat dhe tokën e squllur, mbi të cilën filloi të shkarkohej me tërbim një rrebesh shiu, përzier me kokrra të mëdha breshëri...

«... Ja, — tha burri duke vënë buzën në gaz — ne jemi futur këtu dhe asnjërin nga ne s'e kanë lënë mend të t'i ngjitet këtij monopati, të futet në sqotë e ta lërë në vend aty mbi zgërbonjat e pyllit ndonjë rrufe. Por më besoni, ai djalosh bëri një marrëzi akoma më të madhe... Nejse, qëndrova pranë dritares dhe ja qepa sytë rrugës së mbushur nga pluhurat dhe shkëmbinjtë e thërmuar. Pas pak pranë meje erdhi e u ul ai tipi i vrejtur, që më kishte folur.

— Gabim, — më tha — gabim që qëndrove këtu. E di se mbaj përgjegjësi për ty?

— Mos u bëj merak, — desha të bëja shaka —

po na vranë minat, ikim të dy, kështu që shkarkohesh nga përgjegjësia.

Ai tundi dorën i mërzitur dhe nuk foli më. Zjarrmëtarët, që aty më parë bisedonin kokë më kokë, u shpërndanë dhe secili zuri vendin e tij. Përrreth gjithshka dukej si e mpirë, e zhytur në një ankth pritjeje të padurueshme. Ndonëse qenë orët e para të mëngjezit, dielli digjte si saç. Nga dheu ngrihej një avull i dridhshëm, përtej të cilit faqet e ronitura të malit sikur fshihnin në gjirin e tyre gjithë sekretin e atyre çasteve ngjethëse. Befas qetësia u rrokullis dhe mua m'u duk se brenda meje lëvizte diçka, vraponte përpara me një shqetësim të turbullt. M'u duk sikur edhe gurët mbi rrugë filluan të lëviznin me trokth e bashkë me ta gjithë traseja. Në të vërtetë ky ishte vetëm një iluzion i rremë, që më pushtoi, sepse rruga dergjej e shkretë, e zbrazur, ndërsa shkëmbinjtë si trupa të mëdhenj e fodullë qëndronin mbi të e lëshonin hije të gjata.

Por kjo nuk zgjati shumë. Befas vura re disa trupa të vegjël, që nisën vrapin në drejtime të kundërta. Ata rendnin me nxitim duke kërcyer mbi gurët, qëndronin pak, përkuleshin e përsëri derdheshin me revan. E kuptova. Këta qenë zjarrmëtarët, që me tempin në dorë kishin filluar të ndiznin fitilet njëri pas tjetrit. Në rrëzë të shkëmbinjve në fillim vende-vende u duk një tym i bardhë. Pastaj në të gjithë hapësirën e trasesë, që shtrihej para syve tanë, u krijua një mjegull e lehtë, që u kacavjer në faqet e heshtura. Mjegulla ngrihej ngadalë dhe shoqëronte me ankth vrapin e zjarrmëtarëve. Dy prej tyre papritmas na humbën nga sytë dhe u fshehën pas kthesës. Vetëm njëri vazhdonte të vraponte. Nuk mund ta them tani me saktësi se sa

metra i mbeteshin gjer në kthesën e kundërt, por ne, që e shikonin nga maqina, u shqetësua.

— Ç'bën, more, ky, — tha burri që kisha në krah — tani duhej të qe futur pas kthesës.

Zjarrmëtari i panjohur, si të donte të shtonte ankthin tonë, vazhdonte punën e tij me një vrap të përpiktë. Mjegulla e bardhë e tymrave mori dhenë.

— Budallai, — thirri burri përsëri, këtë herë me zë të lartë e të ngjethur — ai është çmendur.

Sikur të kishte thirrur ndonjë tjetër, mua s'do të më kish bërë ndonjë përshtypje. Por klithma e atij burri të sertë instinktivisht më ngjalli frikën... Pastaj nga faqja e malit dëgjua disa britma të pakuptueshme, që vinin gjer në veshët tanë. Në fillim unë nuk e kapa domethënjen e tyre. Ato i thërrisnin atij të krisuri të largohej sa më parë. Zjarrmëtari, si një trup i vogël i lëvizshëm, tani qe fare pranë kthesës.

Befas ngjau diçka e tmerrshme. Pranë maqinës sonë u dëgjua një shpërthim i fuqishëm. Unë u struka nga shpërthimi i papritur, ndërsa burri pranë meje nuk lëvizti fare. Një mori gurësh ranë me zhurmë mbi maqinë. Vështrova për të fundit herë zjarrmëtarin tutje, që qëndroi në mes të rrugës dhe ja dha vrapit. Pa arritur mirë në kthesë, u dëgjua një buçimë tjetër e largët, e mbytur, e pastaj një pluhur i verdhë u ngrit pas faqes së malit si këpurdhë. Trupi i vogël qëndroi.

— Oh, — klithi burri — mina!. . — dhe zuri kokën me të dyja duart.

Unë s'kuptova asgjë. Në atë çast unë nuk e kuptova se zjarrmëtari kishte rënë midis dy zjarreve dhe ndodhej para vdekjes së sigurtë. Këtë e mora vesh më vonë, sepse në atë moment vështro-

va vetëm se si ja krisi vrapit me shpejtësi në drejtim të kundërt, drejt minave të ndezura prej tij.

I gjithë sektori u mbyt nga buçimat e fuqishme dhe pluhuri i verdhë. Nuk mund të them se sa zgjatën ato çaste të dridhshme. Burri u bë si meit, pëshytma ju tha në grykë dhe klithi i tronditur:

— Medet... mbaroi...

Unë u mundova të dalloja diçka përmes tymrave, por çdo gjë humbi dhe u platit në zallahinë e plasjeve. Vendi u tund. Mua më mbuluan djersë të ftohta.

Pas disa minutash shpërthimet e minave pushuan. Rruga kridhej ende midis tymrave, mjegullave të pluhurit, që qëndronin të ndera mbi shkëmbinj. Gjithshka ra në heshtje të zymtë, të tmerrshme. Dalëngadalë reja e pluhurave rrëshqiti mbi faqet e malit dhe para nesh u shpalos një pamje e egër. Diçka ishte shembur, kishte rënë përdhé e dergjej si një trup i rëndë, i goditur nga një forcë shkatërruese. Nuk e di përse m'u krijua kjo përshtypje. Mbase nga batërdia që bënë minat mbi shkëmbinjte tek flaknin në ajër si cingla copëra gurësh e plisash.

Ne zbritëm nga maqina. Burri bëri disa hapa përpara dhe foli me një zë të mekur:

— U vra i ziu, mbaroi.

Por ndodhi diçka e çuditshme, që unë s'kam për ta harruar gjithë jetën. Disa qindra metra tutje, mbi pirgjet e gurëve, dalluam një trup të vogël, që qëndronte ulur me kokën mbi pëllëmbët e duarve. Ne s'u besonim syve. Burri i fërkoi sytë. Me siguri kujtoi se ishte në ëndërr apo diçka të tillë, sepse ai i fërkoi sytë disa herë dhe thirri:

— E pamundur të ketë shpëtuar, e pamundur.

Ai shpejtoi hapin. Unë e ndoqa nga pas. Trupi i vogël tutje u ngrit dhe filoi të lëvizte.

— Gjallë, gjallë — tha burri dhe atë çast unë vura re se sytë e tij të rreptë u mbushën me lot. Ndaloj, u ul mbi një gur të madh, nxori nga xhepi shaminë, me të cilën mbuloi fytyrën. Për habinë time ai njeri i ashpër, u ngashërye në dënësë si fëmijë. Mua më erdhi keq për të. Qëndroi ashtu një copë herë pa lëvizur e pa thënë asnjë fjalë, gjersa nga faqja e malit zbriti turma e madhe e njerëzve. Unë mendova se do të qe mirë ta lija vetëm për disa çaste, prandaj u largova dhe u futa në grumbullin, që kishte rrethuar zjarrmëtarin...»

Burri heshti. Na vështroi të tërëve me radhë sikur të kërkonte midis nesh fytyrën e atij njeriu të çuditshëm, mori në dorë një shkop, kroi thembrën e çizmes tërë baltë dhe vazhdoi:

— «Ç't'ju them. Qe një djalë i ri, jo më tepër se njëzetvjeç. Sali e quanin. Mbi fytyrën pakëz të hequr ende i dallohej një lloj hutimi i lehtë, gjurma e një tronditjeje të brendshme, ndonëse mundenohet të buzëqeshte e të bënte shaka. Unë këtë e ndjeva me intuitë, sepse, tek e pyesnin të tjerët, ai përgjegjej i shkujdesur me një farë indiferentizmi. Disa e zinin nga krahët, e preknin, ngaqë nuk u besohej akoma që të kishte shpëtuar nga ajo batërdishtësi shpërthimesh.

— Ç'bëre, bre Sali, ç'bëre, — e qërtonte një mesoburrë — na mbarove të tërëve bre, na ë çove gjakun në fund të këmbëve.

— Nuk e dija se ata të sektorit tjetër kishin mina. . .

— Pate fat — tha dikush.

— Në të vërtetë qe një mrekulli Saliu psherëtiu.

Hodhi vështrimin tutje i shqetësuar nga burri, që qëndronte i ulur mbi gur.

— Ashtu vërtet — foli i mërzitur. — Po s'kisha si të veproja ndryshe. Fajin e kanë ata të sektorit tjetër. Unë s'dija gjë për minat e tyre.

— Jo, fajin e ke vetë — i tha një fshatar me qeleshe.

Saliu psherëtiu përsëri. Në sytë e vegjël, që i picërronte nga dielli i fortë, i endej një ndjenjë e përcaktuar.

— Ç't'ju them, bre shokë. S'kisha ç'të bëja. Në këtë terren zakonisht ne s'bëjmë më shumë se pesëmbëdhjetë plasje. Kurse unë ndeza dyzet e pesë. Më erdhi keq të mos i ndizja. Ja, më thoni edhe ju. Jemi ngritur që pa gdhirë e po punojmë. Sa orë do t'ju kisha vonuar, po të mos i kisha bërë të gjitha plasjet? Më erdhi keq bre. . .

— Ke lindur për së dyti — i tha dikush duke qeshur.

— Do t'i shkruajmë sat ëme të na dërgojë ca petulla.

Kjo shaka shkaktoi një gaz të madh. Fshatarët filluan të hidhnin romuze dhe ajo mpirje e rëndë, që i kishte pushtuar pak më parë, u zhduk. Kjo i dha zemër edhe djaloshit, që për disa minuta e kish humbur torruan. Pastaj si të mos kishte ndodhur asgjë, ai filloi të tregonte tërë qejf.

— Të thuash të drejtën, më ndihmoi fati që plasjet e sotme ishin vertikale, përndryshe s'do të më gjendej as nishani.

— T'ëmën. — tha njëri — as lëkura s'të është gërvishur. Po si nuk e humbe xhanëm?

— E ç'ta humbja? Kur arrita afër kthesës, tempi, që mbaja në dorë, u dogj. Ahere dëgjova në anën tjetër shpërthimin e parë. Ja mbajta me të katra për t'u fshehur pas kodrës, kur papritur ja krisën ato të sektorit tjetër. Për nder u tremba, pse të gënjej? Vetja m'u duk i humbur. Por në ato çaste njeriu s'ka kohë për të menduar gjatë. Më vajti në mendje se plasjet ishin vertikale. Ahere ja krisa vrapit në drejtim të kundërt dhe u futa nën gurët e një mine, që kishte shpërthyer. Ata formojnë një si biçim ombrelle në ajër. Veshët më gumëzhinin, por nuk ndjeja asgjë, as mina, as frikë. Prisja sa plaste mina tjetër dhe futesha nën të. Kështu vrapova e vrapova, gjersa gjithshka ra në qetësi dhe më në fund e kuptova se çdo gjë kishte mbaruar dhe unë isha shëndoshë si molla.

— T'ëmën — tha përsëri njëri i gërvishur në faqe. — Atij midis llahtarit s'i është prekur qimja e flokut kurse mua, një kilometër larg, për pak më goditi një gur.

Tani të gjithë e vështronin si hero dhe Saliu e ndjeu këtë. Por në qëndrimin e tij unë vëja re një lloj pendimi të pakuptueshëm. Mbase fjala pendim nuk është e përshtatshme të thuhet.

Tek rrinim e dëgjonim Saliun, pranë nesh u afrua ai burri i sertë. Emrin nuk ja mësova dot. Dukej i menduar, sepse kishte marrë një pamje serioze dhe në fytyrë i qe zhdukur çdo gjurmë keqardhjeje.

— Shpëtove — tha preraz me një zë të qetë. Saliu s'foli fare. Ai ngriti vetëm supet duke vënë buzën në gaz.

— Mirë, — tha përsëri burri — mirë që shpëtove.

Ne të tjerët heshtëm. Zëri i tij ishte i ashpër, qërtues, bile mua më pushtoi një ndjenjë mërie për këtë njeri, që sillej aq indiferent dhe u habita se si ai kishte qarë. Dalëngadalë njerëzit u shpërndanë, ju ngjitën faqes së malit dhe filluan punën. Nga larg dëgjoheshin krisma minash. Mbi rrugën e gjerë mbetëm vetëm ne të tre, unë, Saliu dhe burri i sertë. Për një kohë të gjatë nuk këmbuem asnjë fjalë. Diçka e rëndë sikur erdhi e u fut midis nesh si një hije e zyrtë. Gjer në këmbët tona vinin dherat e kuqe dhe copërat e gurëve, që flaknin me lopata vullnetarët.

— Vemi nga unë — tha ai.

— Pse? — pyeti Saliu me atë buzëqeshjen naive, si një njeri i zënë në faj.

— Vemi, — nguli këmbë tjetri me ashpërsi — llafosemi ca.

Saliu më hodhi vjedhurazi një vështrim si të më thoshte se me njerëz të tillë është vështirë të merresh vesh. Burri u nis përpara dhe ne e ndoqëm nga pas të heshtur, gjersa u futëm në një çadër. Ndezëm nga një cigare.

— E ke patentën me vete? — tha burri.

— Po.

— Ma jep ta shoh pak.

Ahere kuptova gjithshka. Kësaj radhe u inatosua dhe desha të ngrihesha.

— Nuk është e drejtë, — foli pa u përmbajtur — ai bëri një heroizëm, ndërsa ju...

Burri nuk u përgjegj. Filloi të shfletonte patentën duke mermëritur nëpër dhëmbë. Saliu u tulat mbi ndenjësën e drunjtë. Kryqësoi duart mbi gjoks dhe vështroi tutje përmes së çarës së çadrës Drinin që rëgëtinte nga dielli. Unë u mu-

ndova të shpjegoja se si ishte e mundur që ky djalosh i hajthëm që kaloi përmes vdekjes, të qëndronte aq i qetë, bile me një lloj drojtjeje, që të bënte për vete. Ç'e kish shtyrë atë në një rrezik të tillë?

— Gjynah, — tha burri — qenke me kategori të shtatë.

Saliu heshti. Edhe unë heshta.

— Ti, shok, nuk ke të drejtë — thashë pas pak.

Befas fytyra e tij u shtrembërua dhe në tিপaret e vrejtura ju duk një zemërim i papërmbajtur.

— Unë s'ju njoh ju, — më tha duke ju marrë goja — por mos mendoni se ai ju dhembet më tepër se mua. Unë vetë kam qenë minator, zjarrmëtar. Edhe unë kam ndezur mina. E dini ju? Jo? Ja po jua them unë. Por kjo është një marrëzi. E kush i tha këtij të ndizte aq tepër mina? Kujt i duhet një heroizëm i tillë, më thoni?

Saliu psherëtiu. Ai donte të fliste, donte të shkarkohej nga një lukth i brendshëm, që i qe mbështjellë, sepse sytë ju shuan dhe tregonin se ai po vuante shumë.

— Më erdhi keq, bre kryetar, — i tha — si t'i lija pa i ndezur?

— T'i lije, t'i lije — brofi burri. — Po sikur të ishe vrrarë? Ë?

— Po pse të vete mendja për të keq, o kryetar.

Jashtë frynte një erë e lehtë, që rrëmbente gjethet e thata i shpërndante andej-këtej. Ne po na zihej fryma nga ajri i rëndë, nga djersët e përziera me pluhurin e kuq.

— Jo, jo, kështu nuk bën — tha burri.

Saliu mori në dorë një plis dhe filloi ta shkërmoqte.

— Si të duash, — foli i mërzitur — ti e ke në dorë.

Tutje u dëgjua përsëri një gjëmim i largët, i mbytur.

— Jo, — tha burri — atë do ta shohim. Do ta bisedojmë në darkë me shokët.

Pastaj u ngritëm dhe dolëm jashtë. Saliu u largua pa na përshëndetur dhe unë e ndoqa me sy gjersa humbi midis turmës së madhe të njerëzve, që i ishin qepur malit. Gjithë ditën u mora me punët e mia, ndërsa, para se të ngrysej, u nisa urgjentisht për në Fierzë. Për një kohë të gjatë nuk m'u shqitën nga mendja fytyrat e tyre, zërat e atyre njerëzve të panjohur, me të cilët u takova rastësisht. Më dukej sikur shikoja Saliun midis krismave të minave me shprehjen naive të tij dhe burrin e sertë me një pamje qërtuese. Kush kishte të drejtë prej tyre? Mbase edhe ai burri i gjatë, i ashpër, i rritur midis malesh me zemërimin e tij të dhembshur. Është vështirë t'i kuptosh njerëzit nganjëherë, ndjenjat e tyre të fuqishme. Sidoqoftë unë nuk e mora vesh, bile edhe tani nuk e di nëse ja morën patentën djaloshit. Por fundja ç'rëndësi ka kjo?..»

UDHËTIM NË NËNTOR

Akoma edhe sot unë nuk arrij të shpjegoj se ç'ishte ajo dëshirë e gjyshit. Sidoqoftë, atë nëntor të lagësht ne u ndodhëm në Tiranë, pasi përshkuam disa dhjetëra kilometra udhë. Në të vërtetë nuk erdhëm për të plotësuar tekën e gjyshit, sepse të gjithëve na u duk qesharake dëshira e tij. Ahere qenë festat e nëntorit dhe u shkëputëm nga fshati ynë për disa ditë vetëm për të parë paradën dhe festat në Tiranë.

Ne jemi malësi e thellë. Njerëzit e viseve tona kanë lëvizur pak në jetën e tyre dhe, si të thuash, shumica janë të paparë. Ata midis shkrepave lindnin e aty vdisnin. Kjo është edhe arsyeja, ndoshta, që te ne njerëzit mbajnë mend me imtësi çdo ngjarje, edhe atë më të parëndësishmen. Por dëshira e gjyshit nuk kishte lidhje me vogëlsirat e jetës. Kur u nisëm, të gjithë njerëzit e familjes (ne jemi familje e madhe, bëhemi gjashtëmbëdhjetë veta) as që e merrnim me mend se ai s'kishte hequr dorë prej saj. Bile edhe babait, vëllait të madh dhe gruas së tij (vetëm ne u nisëm për Tiranë) do t'u vinte për të qeshur, po t'i kuptonin

mendimet e gjyshit, ashtu si ç'ja kuptoja unë.

Qemë veshur me rrobat më të mira. Babai kishte kohë që s'mbante më qeleshe dhe bashkë me vëllain e madh krekoseshin me kasketat e reja prej kadifeje. Vetëm gjyshi s'dëgjoi ta liqte qeleshen, bile, me sa më kujtohet, bënë ca fjalë me babain për këtë punë një ditë para se të niseshim.

Në Tiranë binte shi, një shi i imët e i ftohtë, që kishte qullur muret e pallateve të larta, asfaltin e zi, drurët anës rrugëve. Prej nesh vetëm vëllai kishte qenë dikur në Tiranë, prandaj ndjenim një farë drojtje. Ndërtesat e mëdha, autobusët që na kalonin pranë me shpejtësi duke hedhur stërkala, kalimtarët e nxituar të trotuarëve, e gjithë ajo lëvizje e pandërprerë, në fillim na hutoi.

— Milet i madh — shprehu i pari mendimin, e tij gjyshi. Por asnjeri s'e dëgjoi, sepse binte shi. Re të përhimta shkisnin mbi qytetin e madh e, ndonëse gjithshka që e lagur, e mbështjellë nën një mbulesë të zyrtë, ngjyrat e kuqe i jepnin tërë hapësirës një nuancë të kuqërremtë.

— More levrek, — më tha gjyshi kur u vendosëm në dhomën e hotelit — edhe çesmën këtu e paskemi.

Unë e kisha mendjen te qyteti, që lagej nën shi, te rrugët që kryqëzoheshin në atë peizazh të panjohur e shpërndareshin diku tutje. Ndërsa po bëheshim gati të flinim, gjyshi, si thithi mirë e mirë duhanin, më tha:

— Nesër do të vemi atje. Pastaj bridh ku të kesh qejf.

Pleqtë janë njerëz me huqe dhe shpesh push-tohen nga manira të tilla, të cilat është vështirë t'i kuptosh. Por kurrë s'ma kishte marrë mendja

se ndjenjat e gjyshit nuk qenë manira pleqërie. Sikur ai ta dinte se unë, nipçja i vogël, e quaja marrëzi dëshirën e tij, ndoshta s'do të ma falte për gjithë jetën.

... Ndodhi një natë vere, natën e festës së dritave, tek rrinim pranë radios e dëgjonim emisionin e lajmeve. Për herë të parë në jetë dëgjonim lajmet në shtëpinë tonë. Nëpër fshat dëgjoheshin të shtëna. Qe festë e madhe atë natë.

— Ky burrë që flet besoj të jetë mjaft i mençur, — tha gjyshi për spikerin — duket burrë me iltibar.

Por, si nuk mori përgjegje, u afrua pranë radios e filloi të dëgjonte një këngë me çifteli. Dukej i menduar gjyshi. E dija se, kur thoshte «burrë me iltibar», kishte ndër mend një burrë zakoni, nga ata që kanë dy pëllëmbë mustaqe.

Të gjithë qemë shtruar rreth sofrës. Babai dhe vëllezërit pinin raki, ndërsa gjyshi thithte parreshtur çibukun.

— Më kujton Axhemin — shtoi pas pak. — A nuk të ngjan si zëri i tij? — ju drejtua babait.

— Cili të duket si Axhemi?

— Ja, ky që flet në radio. Kështu qe dhe Axhemi, gojëmjaltë. A të vjen ndër mend!?

Tingujt e radios derdheshin jashtë e humbnin nëpër qetësinë e natës. Nuk dëgjoheshin më zërat e njohur të mbrëmjes, që vinin nga prozimet dhe ahishtet.

Babai la gotën e rakisë mbi sofër. Rrudhat e fytyrës ju thelluan dhe kushedi ç'mendonte. Ai fliste rrallë, e kishte shumë të vështirë për të folur. Prandaj vetëm psherëtiu, sikur me të të shprehte të gjitha mendimet, që kishte në kokë.

— Gjynah që u vra — tha i menduar babai.
— Mbase sonte do të kish ardhur te ne, mbase do ta kishim pirë nga një gotë.

Diku përsëri zbrazën disa pushkë. Krismat e tyre u shpërndanë si jehona të thata grykë më grykë.

— U vra para syve tanë, — shtoi — nuk i ruhej plumbit.

— Të gjitha që më thosh ahëre i dolën të vërteta — foli gjyshi. — Thosh se italiani do ta thyejë qafën dhe ashtu u bë. Thosh se gjermanit do t'ja shtypnin kokën dhe ashtu u bë. A s'të vjen ndër mend, o Baftjar?!

Babai përsëri pohoi me kokë.

— E ç'tha ai e nuk u bë xhanëm.

— Ndaj më pëlqen ky që flet në radio — tha gjyshi. — Më kujton Axhemin.

Ata thithën cigaret dhe lëshuan fjolla të kal-tëra.

E dija se babai kishte qenë partizan në një batalion me komandant Axhemin. Atë e njihnte tërë krahina, ndërsa te ne që strehuar për një kohë të gjatë. Prandaj gjyshi e ruante në kujtesë si njeriun e familjes.

Pas disa ditësh çdo gjë u harrua. E dëgjonim zërin e spikerit si një zë të largët, që e njihnim prej kohësh. Ndoshta edhe gjyshi nuk do ta bënte më atë përgjasim, sikur radioja të mos kishte dhënë një emision për komandant Axhemin.

Ahëre që fundi i tetorit, kur malësive tona fryjnë erërat e vjeshtës. Dushqet e prera fillojnë e hedhin gjethet, pyjet e ahut fëshfërijnë dhe gjithshka sikur pret në ethe të ftohtat që vijnë shpejt.

Ne nuk e dëgjuam emisionin, sepse mblidh-
nim dushqe. Atë e dëgjoji gjyshi.

— Foli sot për Axhemin, — na tha — e dija
se një ditë do të fliste.

Në fytyrën e rrudhur i endej një ngazëllim i
brendshëm, sikur spikeri të kishte folur për atë vetë.

— Vetëm një gjë harroi të thotë — shtoi pas
pak — që Axhemi ka ndenjtur në fshatin tonë, ka
ndenjur në shtëpinë time. Me siguri s'e ka ditur.

— T'i shkruajmë një letër — i thashë unë me
shaka. — T'i tregojmë se në dhjetor të dyzetetresë
komandant Axhemi ka ndenjtur te ne.

— Jo, kjo nuk vete — u përgjegj si me se-
riozitet. — Do që më mirë të llafosesha një herë
vetë me të.

Të gjithë e vështruam gjyshin të habitur.

— E ç'do të llafosesh, baba? — e pyeti me
shpoti vëllai i madh. — Ai është njeri me gramë,
ndërsa ti as emrin tënd s'di të shkruash.

Gjyshi u fye.

— Dëgjo këtu ti, more ftujak. Rritu një herë
e bëhu sa unë, pastaj më shit mendje. Kur yt atë
luftonte malit e kjo shtëpi priste partizanë, ti me
nder... ç'të të them...

Gjyshi që nxehur me të vërtetë. Vëllai s'e bëri
të gjatë.

— More Baftjar, — i tha pastaj babait — radio-
ja gumëzhin, o derëbardhë, për festat. Ç'masa do
marrim për jubilarin?

Isha i sigurtë se gjyshi as që e dinte ç'do me
thënë fjala jubilar, por, ngaqë e dëgjonte vazhdi-
misht në radio, e përdorte pa teklif, ashtu siç përd-
dorte edhe shumë fjalë të tjera.

— Them t'ja mbajmë një herë nga Tirana.

Gjyshi u mendua një copë herë.

— S'ka ku të vejë më bukur. Mund të takoj edhe këtë byrazerin, që flet në radio.

Ne shtangëm dhe mezi i përmbajtëm të qeshurat. Gjyshi qe një njeri, që s'i duronte fyerjet, aq më tepër të nipërve. Pastaj sikur i ra ndër mend diçka dhe më zuri nga veshi:

— Pa dëgjo ti, levrek — më tha. — Unë jam plak dhe nuk i kërkoj dot rrugët e Tiranës. Po të më japësh fjalën se do të vish me mua, do ta shohësh Tiranën. Ndryshe hidhu përpjetë. . .

Dhe ja, plaku e paska patur me tërë mend. Ai gërhiste qetë-qetë, ndërsa unë rrotullohesha sa nga një anë, në anën tjetër të krevatit.

Mëngjezi mezi erdhi. Qe një mëngjez i purpurt, i ndritshëm. Ndoshta ajo ditë na u duk aq e ndezur, sepse kishim akoma në kujtesë shiun dhe turbullirën e vrëjtur të së djeshmes. Rrugëve lëviznin një lumë njerëzish dhe maqinash.

— More, — tha gjyshi — si të jen bërë tërë këto ngrehina xhanëm!

U ramë rrugëve kryq e tërthor gjersa u lodhëm. Shpresoja se gjyshi do ta harronte spikerin, por, ndërsa bëheshim gati të ktheheshim në hotel, ai u tha të tjerëve.

— Ju shkoni, unë do gjezdis dhe ca — dhe më hodhi një vështrim kuptimplotë.

Unë heshta. . .

. . . Lëviza i drojtur dorezën metalike dhe dera u hap. Pastaj u gjendëm në një koridor, nga i cili ngjiteshin tutje disa shkallë.

— Po tani, — i thashë gjyshit — si t'ja bëjmë? Në korridor u duk një polic.

— Ç'dëshironi — na pyeti.

Unë dhe gjyshi vështruam njëri-tjetrin. S'më kujtohet se si munda t'ja shpjegoj qëllimin tonë. Ai vajti te telefoni që gjendej në tryezën, në qoshe të korridorit dhe se me kë foli.

— Të zbresë pak Haliti, — i thoshte dikujt — e kërkojnë ca miq.

Pritëm ashtu ndonja dhjetë minuta gjersa vumë re të vinte drejt nesh një burrë me shtat mesatar, me syze, që ecte lehtë, sikur shkelte mbi gjemba.

— Urdhëroni, — na foli ai si këmbëu një vështrim me policin — më thanë se keni ardhur të takoheni me mua.

Zëri i tij nuk i ngjante fare atij që fliste në radio. Unë ja qepa sytë plakut. Në fytyrë i endej një shprehje habie.

— Ç'kemi, or mik — i dha dorën gjyshi.

— Gjithë të mirat, baba, — ju përgjegj ai — ju si mbaheni.

Pastaj pllakosi një heshtje e rëndë. Ne s'dinim ç'të flisnim. Ta merr mendja, as që njiheshim me njëri-tjetrin. Gjyshi qëndronte rëndë-rëndë mbi një kolltuk dhe i zgjati kutinë e duhanit.

— Faleminderit, — tha tjetri — nuk e pi.

— Ju jeni ai që flisni në radio? — pyeti gjyshi.

— Po, jam një nga ata, ne jemi disa.

— A e njeh atë tjetrin?

— Cilin?!...

— Ja, atë që foli njëdizaj për Axhemin tonë.

— Nuk di cilin kërkon, — ngriti duart për-pjetë si të shfajësohej burri me syze — ne jemi disa që flasim. Po cili është ky Axhem?

— Domethënë ka edhe të tjerë — belbëzoi gjyshi, që s'e priste këtë pyetje.

Përsëri pllakosi një heshtje e rëndë. Burri i panjohur me sa duket filloi të mërzhitej.

— Po si e quajnë, — tha pas pak — unë s'di si t'ju ndihmoj. Çfarë e keni atë që kërkoni?

— Se kemi gjë, o byrazer, — ju përgjegj gjyshi — por e dëgjojmë përnatë. Ndaj desha të llafosesha ca.

— Më vjen keq, — **tha tjetri** — s'po ju kuptoj.

Në të vërtetë ai s'kishte ç'të kuptonte, s'e njih-te shpirtin e gjyshit, as që mund ta merrte me mend se ç'dëshira dhe ndjenja i vlonin përbrenda.

Ahere plaku s'e bëri të gjatë. U ngrit në këmbë, i dha dorën dhe dolëm jashtë. Ecte me kokë të kërrusur sikur mbante mbi supë tërë peshën e tetëdhjetë e pesë vjetëve.

— Na gjej rrugën e hotelit tani, — më tha — mjaft u lodhëm.

Plepat e lartë anës trotuarëve fëshfërinin dhe bënte vapë sido që ishte nëntor. Mbi tarracat e pallateve fluturonin re të bardha.

— S'ish ai që kërkoi, — tha gjyshi nëpër dhëmbë — nuk i ngjante fare. Le më, po as Axhemin, s'e njeh!

— Po ti s'e ke parë ndonjëherë.

Ndërkohë kishim dalë në bulevardin kryesor.

— S'ish ai — tha përsëri gjyshi. — S'kam nevojë ta shikoj. Unë e di dhe pa e parë se si është.

Në zërin e tij ndjehej një notë nostalgjie pre-këse. Mua më erdhi keq për të. Në të vërtetë nuk e kuptoja përse duhej të më vinte keq, por e ndjeja se ai diçka kërkonte, diçka të madhe, burrërore,

ashtu si ç'ja priste mendja e tij. Se ç'ishte kjo diçka, vetëm gjyshi mund ta thoshte, vetëm ai e dinte.

Mbi asfaltin e zi të rrugës së gjerë lëvrinin poshtë e lart maqina. Kudo valaviteshin flamuj.

— Ti s'e ke njohur Axhemin — më tha papritur gjyshi tek kalonim mbi një urë të madhe. — Nuk e di ti si ish ai.

Unë e vështrova me një farë kërshtërie. Ndonëse dëshira e tij në fillim më qe dukur qesharake, ndonëse mendimet e tij tani qenë të shkëputura si ca re të shpërndara andej-këtej, në to fshihej një mall, një dashuri, një pështjellim ndjenjash të vagëta.

— Më kujtohet, — vijoi gjyshi dhe ndaloi në mes të rrugës duke zgjatur dorën përpara — ka ardhur te ne për të fundit herë në shëndre të dyzete-tresë. Bëhej qameti atëhere. Më t'i skuqte ai yll i kuq në ballë, më t'i shkëlqenin ata sy!

— Ndenji shumë? — e pyeta unë.

— Jo, të nesërmen u nisën. Ishin një batalion i tërë. Por më kujtohet se, kur u ndamë, më tha: «Do të shihemi, or babë, në Shqipërinë e re dhe do llafosemi prapë». Dhe më nderoi me grusht duke thënë: «Vdekje fashizmit!»

— Po pastaj?

— Pastaj s'e pashë më — tha gjyshi. — Më vonë mora vesh se qe vrarë andej nga Veriu. Qe azgan djalë. Sikur të kishte rrojtur, sot do të qemë takuar me siguri.

Dhe gjyshi vazhdoi të fliste gjersa ju afruam sheshit kryesor. Qe pasdite. Së largu dëgjuam ca jehona, që vinin e shtoheshin. Kur dolëm në sheshin «Skënderbej», buçisnin altoparlantët. Turma njerë-

zish qenë grumbulluar rrëzë shtyllave të hekurta. Një zë i fuqishëm buçiste aty, një zë që shpërndahej në të gjithë hapësirën. Njerëzit rrinin e dëgjonin. Gjyshi ndaloi dhe vuri veshin.

— Ky është, — tha — ky që po flet.

Atë çast altoparlantët oshëtinë nga brohoritjet. Pastaj heshtën për pak kohë dhe buçitën përsëri nga këngët. Turmat e njerëzve filluan të shpërndahehin.

— Gjynah, — tha gjyshi — erdhëm vonë e s'dëgjuam gjë.

Pastaj u nisëm për në hotel. Kur babai na pyeti ku kishim qenë, gjyshi ju përgjegj shkurt:

— Gjezdisëm ca.

Ai nuk e tregonte hidhërimin që ndjente përbrenda, nuk e tregonte atë ndjenjë malli dhe dashurie të pakuptueshme. Edhe kur Tirana kridhej në refleksë të kuqe e të gjelbëra, kur ndizeshin e shuheshin mijëra drita, gjyshi kërkonte diçka midis turmave të qeshura. Për një kohë të gjatë nuk foli fare, as të nesërmen kur pamë ushtrinë, që parakalonte midis njerëzve. Vetëm mbrëmjen e festës së madhe, tek rrinim e vështronim fishekzarët, që shpërthenin si buqeta në qiellin e bruztë, gjyshi tha:

— Sikur të qe Axhemi sonte, do të përqafoheshim. Ku ta dish se ç'do të më tregonte! Gjynah që jam plak e s'do t'ja arrij.

Mua përsëri më erdhi keq për të. E zura nga dora dhe i thashë:

— Ti do të rrosh, gjysh, e ke për t'i parë të gjitha.

Në qiell shkrepëtinë gjarpërushe të ndritura dhe jehuan ca fishkëllima të çuditshme. Gjyshi vuri buzën në gaz.

— Jo — tha ai. — Kjo s'ka si bëhet. E hëngra kullotën time dhe tani s'jam për asgjë pishman. Vetëm një peng kam që s'takova atë burrin që flet në radio. atë të vërtetën.

Gjyshi ish i bindur se, kur vajtëm në «Radio», i kishin nxjerrë tjetër njeri dhe jo atë që kërkonte.

— Desha të llafosesha një herë me të si dikur me Axhemin. Desha të nxirrja një mall. Po ku ta dish, ndoshta e takoj herë tjetër!

Pastaj turma e ngjeshur e njerëzve na shtyu përpara. Në qiell shpërthenin vazhdimisht fishekzarrë.

HARMONIKA

Ata rrinin akoma të shtrirë të dy, pranë njëri-tjetrit. Burri, që s'i kishte mbushur të dyzetat, dukej i plakur, me fytyrë të tharë e të fishkur, ndonëse krahët e zhveshur tregonin se dikur kish qenë i fortë. Djali, jo më tepër se dhjetë vjeç, ishte struktur nën batanijen e vjetër, që i mbulonte vetëm trupin e hollë. Mbi fytyrën e palarë, një rreze drite, që çante errësirën e dhomës së lagësht, luante me sytë e vegjël, të zinj, si dy thëngjij të shuar. Ai flinte akoma dhe burrit po i vinte keq ta zgjonte. Herë tjetër nuk do t'i kishte ardhur aq keq. Ai do ta hiqte batanijen me përtesë. Pastaj do të hidhnin nga një grusht ujë në musllukun e ndryshkur dhe të përgjumur do të zvarriteshin nëpër kalldrëmet e ndyra të pazarit. Atje zakonisht përsëri dremitnin në ndonjë qoshe, gjersa dielli futej në skutat e errëta të dyqaneve të qoftexhinjve. Ahere edhe trupi i tyre i plogështuar gjatë natës çmpihej, rrugicat e shtrembëra si gërmadha rënktonin nën rrotat e karrove dhe i gjithë ai shesh i vjetër befas shtriqej me një frymëmarrje të ngathët.

Por tani, kur e shikonte të flinte aq qetë, atij i

erdhi keq ta zgjonte. Ai fërkoj mjekrën e ashpër. Mendoj se sot duhej të ishin më të çlodhur. Dyqanet me qepenat vrima-vrima nuk do të hapeshin dhe e tërë ajo turmë e rreckosur hamejsh do të derdhej mejhaneve e babëzitur. Ndërsa ai nuk do të pinte. Jo se ishte dita e bajramit të madh. Atij gjithmonë i kallte krupën ajo çmenduri këngësh të dehura, zërat e mallëngjyer të njerëzve, që dridheshin me kujë gjer në mesnatë e gdhieshin të dërmuar. Jo, ai nuk do të pinte, por do të punonte edhe ditën e bajramit të madh.

Ximi (të gjithë kështu e thërrisnin atë, edhe i biri, ndonëse kishte një emër si gjithë të tjerët) u ngrit me përtesë, veshi pantallonat dhe u kujtua se xhepat i kishte të grisur.

— Punë dreqi, — mërmëriti — kështu është kur je pa grua.

Mori një gjilpërë të trashë si parangall e, pasi shpoi disa herë gishtat, e flaku tutje duke pështyrë.

— Çohu, — i thirri djalit — vajti vonë.

Fëmija doli i trembur nga batanija, gjysmë i zhveshur. Ai vuri re brinjët e holla mbi trupin e vogël dhe u habit se si ishte e mundur që ai kërthi të rritej e të zgjatej si një goricë e egër, për të cilën s'e çan kokën njeri.

— Xim, a do ta mbash fjalën sot — tha ai duke fërkuar sytë e gleposur.

Burrit në fillim i erdhi për të qeshur me tonin e tij prej të rrituri.

— Çfarë fjale?

— Pse bën sikur ke harruar.

Fëmija veshi pantallonat e palara dhe e vësh-troi drejt në sy.

— Xim, çfarë dite është sot?

— Bajram i madh.

— S'të kujtohet ç'më ke premtuar?

— E çfarë — u ankua Ximi. — Do të rrotulloj-më lodrën e pazarit dhe do të të jap para të shëtisësh me karrocën e Rremës.

— Ama, — tha fëmija i mërzitur — e mbajtke fjalën.

Ai doli jashtë duke shtrënguar një ushkur të kuq, që e përdorte në vend të rripit. Ximi dëgjoï zhurmën e shurdhër të musllukut dhe pllaquritjen e ujit në fuçi.

Ai fëmijë, sido që ishte rritur pa nënë, kishte diçka të çuditshme. Po të kish rrojtur gruaja, ndosh-ta edhe tiparet e ashpra të djalit do të zbuteshin dhe do t'u ngjante gjithë fëmijëve të tjerë. Por ai as që e mbante mend nënën e tij, ndërsa duart e ashpra të Ximit s'dinin të përkëdhelnin. Thasët me miell, që mbante çdo ditë mbi shpinë, bashkë me trupin, sikur i kishin dërmuar edhe shpirtin, sikur e kishin tërhequr nga jeta duke ja ndrydhur ndiesitë. Vetëm ndonjë njeri i ngeshëm, që qe bërë çakërcejf nga rakia, kujtohej për Ximin dhe e pyeste për gruan. Ahere fytyra e tij merrte një pamje fajtori, sytë e përgjumur i skuqeshin befas.

— Vdiq nga veremi — përgjegjej shkurt. — Bëri mirë, se shpëtoi.

Gruaja në mendjen e tij kishte mbetur si një kujtim i largët, i harruar, i groposur thellë diku në brendësi të shpirtit.

— E çfarë, — tha Ximi kur djali hyri në dhomë duke fshirë fytyrën e verdhë — çfarë i paskam premtuar zotërisë suaj?

Fëmija ngriti edhe një herë pantallonat, njëra këmbë e së cilës ishte më e gjatë se tjetra.

— E mirë, — tha ai — s'ë vjen ndër mend kur punuam kopshtin e Estref agait?

— Po.

— A kishte djali i Estref agait një harmonikë?

— Po.

— A më the se, kur të vijë bajrami, do të më blije edhe mua një?

Ximi shtrembëroi buzët dhe kroji kokën.

— Mirë, mirë — ju përgjegj pa qejf, ndonëse në të vërtetë as që i kujtohej një gjë e tillë, të cilën kushedi se si ja kishte thënë.

Hodhën krahëve nga një thes të vjetër, kyçën derën me drynin e madh, që i ngjante një potkoi të ndryshkur dhe dolën në rrugë. Rrugët ishin ende të shkreta. Mëngjezi i zbetë kishte zbritur mbi rrugicat e vogla, që ngatërroheshin me njëra-tjetrën nëpër lagjet e heshtura të qytetit. Edhe sheshi me kalldrëm i pazarit ishte i zbrazur. Në fund të tij, lodra, me ata kuaj dhe luanë prej druri, që vareshin në hapësirë me gojë të hapura, qëndronte e ngrirë, e mbuluar nga vesa e mëngjezit.

— Hej, — thirri dikush nga larg — Xim!

Ximi ngriti dorën përpjetë.

— Është Lazja, — i tha djalit — po na pret. Por më parë duhet të hamë diçka.

U futën në të vetmen qebaptore, që ishte çelur, një lokal i ndyrë ku të vinte pështirë të qëndroje. I zoti, një gollobordas i shëndoshë, u dha nga një pite të ngrohtë me qofte.

— Do të bëjmë xhiro sot — tha ai duke treguar me gisht dy bidonë të mëdhenj me dhallë.

Ximi tundi kokën duke u mbllaçitur dhe bashkë me fëmiën, që lëpinte gishtat, dolën jashtë.

— Xim, do të ma blesh harmonikën?

- Po.
- A ke para tani?
- Jo.
- A do të fitosh gjë sot?
- Po.
- Ku do të ma blesh?
- S'e di...

Pas një orë sheshi i ngjante një panairi të çuditshëm mesjetar. Vërdallë silleshin lloj-lloj matrapazësh, kumarxhinj, pleq me qeleshe, të rruar taze, dhe qindra fëmijë, që shikonin lodrën. Në majë të saj, mbi një skelë prej dërrase, Ximi i mbytur në djersë bashkë me hamallin, që e quanin Laze, shtyn-te trarët e trashë. Fëmijët, të hipur mbi kuaj dhe luanë, rrotulloheshin në ajër dhe thërrisnin sa u hante fyti. Kur zbrisnin prej tyre, disa rrëzoheshin në tokë, qanin, villnin mbi rrobat e reja, ndërsa të tjerët sulleshin për të zënë vend. Një burrë i shkur-tër me bulçi të fryra mblidhte paratë duke fshirë djersët, që i rrëshqisnin në zverkun e trashë. Ky ishte Jani, pronari i lodrës, një tregëtar ambulanti, që merrej më tepër me matrapazllëqe. Si ziheshin vendet, ai ngrinte dorën përpjetë dhe thërriste:

— Jepi!

Më tutje herë pas here ndalonte një karrocë druri. Kali i murmë, i vjetër si gërdallë, shkrofëtin-te dhe përplaste këmbët mbi gurët e kalldrëmit. Karrocieri, një mesoburrë i thatë e i imtë, fshikëllonte kamxhikun në ajër, priste gjersa karroca mbushej përsëri me fëmijë dhe, pasi lëshonte një «Yaaah» të fortë, sulej në revan përmes britmave, vërshëllimave dhe zhurmës shurdhuese të rrotave të hekurta nëpër rrugën me gurë. Një tufë tjetër fëmijësh si ketra të vegjël lëshohej pas karrocës gjersa ajo hu-

mbte në kthesën e fundit të pazarit dhe dilte në rrugët plot pluhur të qytetit.

Pasagjerët e karrocës thërrisnin. Kjo vazhdoi gjer afër drekës. Pastaj fëmijët u larguan. Sheshi u zbraz papritur dhe ra në një heshtje të shurdhër. Ximit i merreshin mendtë. I dukej sikur qëndronte akoma mbi skelë duke rrotulluar trarët.

U futën në dyqanin e gollobordasit dhe pinë nga një gotë dhallë të ftohtë. Ximi u ul i dërmuar në një karrige, ndërsa djali, përballë tij, filloi të hante me uri të madhe një pjatë me gjellë. Ximit nga lodhja nuk i hahej fare. Pastaj dolën e u shtrinë nën hijen e lodrës, ku Lazja kishte rënë përmbys e gërhiste.

— Xim, do të ma blesh harmonikën? — tha djali.

Ai përsëri kishte harruar. Ish tepër i lodhur e donte të flinte.

— Mirë, mirë — i tha i mërzhitur dhe mbështeti kokën mbi thesin, që e kishte vënë sipër gurëve në vend të jastëkut.

Pasdite, kur myshterinjtë e vegjël nuk i afroheshin më lodrës, Jani u ndau atyre hakun sipas marrëveshjes, që kishin bërë. Ximi numëroi monedhat në pëllëmbën e dorës dhe padashur i vajti mendja te harmonika. Djali i tij kurrë nuk kishte patur lodra...

Monedhat tringëllinë midis duarve dhe një buzëqeshje e hidhur mbuloi fytyrën e zyrtë të Ximit. Me ato para ai nuk e dinte nëse mund t'i blinte një harmonikë si ajo e djalit të Estref agait. Por edhe sikur t'i mjaftonin, ai qysh tani e dinte se s'do t'ja plotësonte dot dëshirën.

Vështroi qafën e hollë të djalit, këmbët e zbatthura dhe provoi një nga ato çastet e rralla kur zem-

ra i ligështohet, kur bota i dukej e kotë; e largët, si diçka e huaj dhe pa kuptim.

— Ç'më vështron ashtu, — i tha Jani i habitur nga pamja e tij — kaq e patëm pazarin.

X'mi i ktheu krahët. Zuri djalin nga dora dhe u largua.

— Do të hash një pite? — i tha fëmijës.

— Jo.

— Je lodhur sot?

— Jo.

Ata ecnin në krah të njëri-tjetrit, të pikëlluar, të heshtur. Në pazar tani njerëzit qenë mbledhur grumbuj-grumbuj nëpër qoshe.

— A do të ma blesh harmonikën? — tha djali.

Ai nuk ju përgjeggj. Tutje, matanë çative të murme të dyqaneve, ngrihej e ftohtë drejt qiellit minareja e hirtë e xhamisë. Dritat akoma nuk ishin ndezur, por ai e dinte se pas pak do të ndizeshin dhe burrat do të shkonin të faleshin. Atë ditë ishte bajrami i madh.

Ximi u mundua të mopshtte atë pikëllim të çuditshëm, që e pushtoi papritur, vuri me zor buzën në gaz dhe i tha djalit:

— Sonte do të blemë mish, do ta pjekim në shtëpi dhe do ta hamë bashkë. Nesër do të të blej sandalë.

— Po harmonikën?

Ai u mërzi akoma më tepër dhe mallëkoi veten, që i kishte premtuar një marrëzi të tillë. U inatos këtë radhë me veten dhe nuk e kuptoi përse nuk ish në gjendje t'ja priste shkurt si gjithmonë. Djali ju duk një fëmijë i mjerë, të cilin kurrë s'e kish vështruar si fëmijë.

— Hej, Xim, — dëgjoji një zë — eja të provosh fatin.

Ata kthyen kokën. Tutje, pranë një grumbulli njerëzish, vunë re Lazen, që rrotullonte në dorë një lodër druri për fëmijë. Qëndruan në këmbë dhe vështruan njëri-tjetrin.

— Shkojmë, — tha Ximi pa qejf — të shohim ç'bëhet.

— Ç'maskarallëk, — tha Lazja duke treguar lodrën — ma ngopën. — Këputi ca të shara të ndyra dhe u largua duke vërshëlyer një këngë mejhanesh.

Ximi u ngrit në majë të gishtërinjve. Midis njerëzve, mbi një tryezë, qenë vendosur disa sende. Dy burra me këmishë të zberthyera u bënë reklamë sendeve dhe ftonin njerëzit të provonin fatin në llotari. Më i riu prej tyre, me një fytyrë të egër e të shëmtuar, hapi një biletë.

— Top, — i tha njërit — fitove një top.

Zgjati dorën leshtore mbi tryezë dhe mori një top të vogël.

— Pse këtë, — tha ai që kishte tërhequr llotarinë — më jep të madhin.

— Ky është, — ju përgjegj tjetri — në biletë nuk thuhet se është i madh.

Burri u largua duke sharë nëpër dhëmbë. Në një qoshe Ximit i zunë sytë një send metalik të përmbysur, me faqe të ndritshme. Ai e vështroi me vëmendje dhe vuri re se ajo ishte një harmonikë, tamam një harmonikë e bukur, si ajo e djalit të Estref agait, që i frynte nën hijen e hurmave.

— Pelivan — foli përsëri burri me atë zërin e egër duke treguar një lodër të ngjyer me bojë, ku hidhej e përdridhej midis penjëve të spangos një dordolëc i vogël prej druri.

Ximi u bë kureshtar. Ja qepi sytë harmonikës i tërhequr nga një ngasje instinktive. Edhe i biri u bë kureshtar. Ai e zuri nga dora dhe ju shtrëngua pas trupit.

— Po ajo harmonika a bie në llotari? — pyeti befas fëmija.

— Posi, — u përgjegj burri me fytyrë të shëmtuar, kot s'e kemi vënë.

Pastaj dy herë me radhë ranë portofole meshini, një kamë e ndryshkur e disa lodra. Por harmonika s'po i binte njeriut.

— Ka më për të tërhequr llotari? — thirri njëri nga burrat. — Do të ikim.

Ximin e përfshiu një ethe impulsive. Ai u mendua për një çast dhe, ndonëse ju duk krejtësisht e kotë, tërhoqi një biletë. E hapi e, meqë s'dinte të lexonte, ja dha një tjetri.

— Laps.

— Çfarë? — tha ai i hutuar.

— Laps të thashë, kalem.

Ximi mbeti me lapsin në dorë, me vështrim të ngulitur në faqet e ndritshme të harmonikës. Fëmija shtrembëroi buzët dhe ktheu kokën menjanë. Atij ju duk sikur pa në sytë e tij një pikë loti, një pikë të vogël, që i rrëshqiti mbi fytyrën e zbetë, gjer poshtë pranë gushës. Ndoshta fëmija s'kishte qarë, por atij ashtu ju duk, se zemra i rrahu me të shpejtë dhe një mallëngjim i pakuptueshëm ju derdh në shpirt.

— Më jep një tjetër — tha papritmas duke hedhur monedhën mbi tryezë.

Njerëzit përreth e shikuan me habi. Vëmendja e tij u përqëndrua në gishtat e burrit, që hapte biletën, sikur ato gishta t'i zbulonin një sekret të madh.

— Gjilpërë — foli i qetë burri.

Ximit ju duk sikur dikush i shpoi trupin. Lëshoi një «ah» të brendshme, të përmbajtur, me dhe mbjen e njeriut të pafat. Tani nuk e kishte mendjen më tek i biri, as te monedhat, që filloi t'i hidhte me nervozizëm njëra pas tjetrës në tryezë. Ai tërhoqi disa bileta me radhë, i pushtuar nga një ndjenjë kryeneçe ndaj harmonikës, ndaj atyre dy njerëzve me këmishë të zberthyera, ndaj djalit të Estref agait, që i këndonte në vesh me ca tinguj të padurueshëm, ndaj gjithë atyre që e shikonin.

Fëmija u shushat. Nervozizmi i të atit e frikësoi.

— Xim, lëre. Xim — i foli me një zë lutës duke e tërhequr nga dora.

Por ai nuk e dinte se fjalët e tij do të bënin efektin e kundërt e do ta nxitnin më tepër në atë lodër, që e përfshiu, siç përfshin kumari bixhozshinjtë e sëmurë. Më në fund, kur monedhat po i mbaroheshin, Ximi nuk u besoi veshëve.

— Harmonikë — tha burri, që hapi biletën.

— Çfarë?!

— Harmonikë.

Djalit i shkëlqyen sytë. Edhe Ximit. Ai e rroku në krahë dhe e puthi në ballë.

— Më në fund, — tha me një duf të papërmbajtur — ja edhe harmonika.

Ai zgjati dorën drejt atij sendi të çmuar, që i kishte qëndruar në mendje si një hije e zymtë gjithë ditën. Por papritmas njëri nga matrapazët, ai më i riu, e rrëmbeu dhe e futi në xhep.

— Ç'bën, — i tha Ximi — më ra mua.

— Çfarë të ra ty, more, — foli ai — ty të ra harmonikë.

— E pra, harmonikë. . .

— Ajo quhet saze. Na, kjo është harmonika — tha ai dhe i dha një fizarmonikë të vogël prej kartoni.

Ximi u zgurdullua, megjithatë mendoj se po bënte shaka.

— Lëri këto tani, sill këtu harmonikën — foli dhe ndjeu se zëri ju drodh.

— Ore, qenke i trashë ti, — tha tjetri — ç'kërkon më.

Ximi u zbeh. Vështroi fytyrën e tij të shëmtuar, që ju duk si turiri i një qeni dhe, duke e flakur iutje fizarmonikën prej kartoni, i thirri:

— Dëgjo, më jep harmonikën, se nuk ndahemi mirë bashkë.

Burri qeshi me cinizëm. I ra me bërryl shokut, që kishte pranë, mbërtheu këmishën e vuri duart në bel.

— Dëgjon ç'thotë, — aman, dëgjon?

— Më jep harmonikën — thirri edhe një herë Ximi me një zë të tmerrshëm.

Të gjithë heshtën. Djali u struk, ndërsa ata ja qepën sytë njëri-tjetrit të egërsuar.

— Na, — tha burri, që rrëmbeu me nervozizëm përsëri fizarmonikën prej kartoni, duke ja rrasur me forcë turinjve — shporru prej këtej, leckaman i qelbur.

Ximit ju errën sytë. Instinktivisht krahu ju tkurr, shputa e madhe si putër ju mblodh grusht dhe lëshoi një të goditur të fuqishme në turinjtë e matrapazit, mbi hundën e shtypur, midis syve të tij të egër. Ai klithi dhe u shemb përdhé. Atë çast Ximi ndjeu një të goditur në kokë. Ju kthye tjetrit i tërbuar nga dhembja, por nuk arriti ta qëllonte, se një

grusht i befasishëm i dërmoi brinjët. Ai u mundua të mblidhte veten, bëri një hap përpara dhe e goditi me sa fuqi që kishte. Pastaj dëgjoi klithmën e ngjethur të fëmijës. Një shqelm në bark e rrëzoi përtokë. Dy trupa të rëndë ju hodhën sipër, e mbërthyen në fyt dhe midis grushteve në kokë ndjeu gjakun, që i shpërtheu nga hundët, në gojë e pastaj asgjë...

... Dikush i hodhi një kovë me ujë. Ximi lëshoi një rënkim të mbytur dhe para syve të mjegullt i doli harmonika. Pastaj u ngrit me vështirësi. Hodhi thesin krahëve, përkëdheli djalin, që qante pa zë dhe u largua nëpër rrugicat e shtrembëra të pazarit. Muzgu po binte tragjik mbi qytetin e zyrtë, ku dritat e xhamive qenë ndezur dhe tregonin se po falej darka e bajramit të madh.

SHQETËSIME TË NGJASHME

Një grup vajzash vraponin të shkujdesura e për pak desh u përplasën me një fshatar, i cili, si mërmëriti diçka me vete, mori përpjetë në të dalë të qytetit. Nga ullishtat frynte një puhizë dehëse.

— Hën, — mërmëriti përsëri, tek kalonte një urë të vogël, si ju kujtuan vajzat — s'të bëjnë për burrë këto. Sikur s'kanë sy.

Pastaj u mundua të parashikonte se me cilin shofer mund të udhëtonte.

«Po sikur të jenë nisur më herët sot?» Ai u tremb. Mallëkoi veten që kishte fjetur aq pa kujdes dhe u dha këmbëve për në park. Kur arriti atje, s'vuri re asnjë lëvizje. Vajti i pezmatuar pranë derës së hekurt të parkut dhe pyeti dezhurin për maqinat.

— Ehe, vëlla, — ju përgjegj një zë i ngjirur nga brenda — janë nisur në pikë të sabahut sot.

«Po kjo pikë e zezë! u hidhërua në kulm. Si t'ja bëj tani?» I doli para syve rruga e gjatë midis maleve, që akoma kishin borë dhe përsëri mallëkoi veten:

«Ah, kokë, kokë, ec e gremisu nëpër gorrë tani.»

Kaloi me hapa të mëdhenj nëpër sheshin e zbra-

zur dhe u fut në një bufe, që gjendej përballë parkut. Edhe bufeja që e zbratur. Vetëm bufetieri i buzëqeshi ëmbël.

— Një kafe — tha — me pak.

Ai u mundua të mblidhte veten.

«Fundja të dalë ku të dalë, mendoi, sikur është e para herë që e marr në këmbë këtë rrugë. Më e madhja më pret atje.

Dhe, duke pirë kafënë, që lëshonte shtëllunga avujsh, ai përfytyroi se si do t'i shkonte në shtëpi Rushanit.

«Po ja, i thoshte vetes, do t'i thërras në çar-dhak. Andej prapa nga vreshti s'para dëgjohet mirë. Ai do të dalë e, kur të më shohë, sigurisht do të mendojë ndryshe... Hëm... Pastaj? Si t'ja them xhanëm?»

Këtu fijet e mendimit i ngatërroheshin.

Pagoi kafënë, që ju duk mjaft e hidhur dhe nxi-toi të dilte nga bufeja e errët ku po i zihej fryma. Një tufë zogjsh fluturuan vetëtimthi të trembur drejt qiellit. Në ajrin e ngrohtë mendimet sikur ju qartësuan. Pastaj filloi të arësyetonte përsëri nga e para.

«Po ja, e zëmë se u futëm brenda. Me siguri Rushani do të nxitojë të ndezë radion, sa ta dëgjojë e tërë mëhalla. (Këtu ai ndjeu një farë zilie për Rushanin, që kishte blerë radio para tij). Do ulemi secili në një qoshe e do të këmbejmë kutitë e duhanit. Po pastaj?... O kokë, ç'muhabet do bësh me burrin e botës?»

Një maqinë e ngarkuar i kaloi me shpejtësi aq pranë, sa ai u hodh i trembur matanë hendekut të rrugës. I këputi i zemëruar një të sharë vendshe shoferit.

— Në djall të vejë, — i dha karar më në fund — të arrij një herë në fshat e mos më zërë nata, pa shohim e bëjmë.

Nxorri me kujdes orën e xhepit, që e mbante lidhur me një zinxhir të hollë në jelekun poshtë xhaketës prej kadifeje dhe i hodhi një sy.

«Nëntë e gjysmë vajtka! Po sikur... sikur të kthehem edhe një herë nga çupa? i shpëtoi një mendim i papritur, por ju shua aty për aty.

«Jo, nuk vete më. Po budallallepsem tani, në prak të pleqërisë.»

Me këto mendime në kokë, ai mori me të shpejtë një rrugë këmbësore, që gjarpëronte anës arave të lagura, që zgjatej nëpër kodër midis ullinjve të dremitur e humbte tutje, nëpër shkurret, që mbushnin qafën e kodrës. Kur arriti në majë, u ul rrëzë një kumbulle, që kishte çelur lule të bardha dhe drodhi një duhan. Ndjehej i lodhur.

I hodhi një vështrim luginës së qetë, që shtrihej përpara e filloi të kotej.

Kushedi se sa do të kishte qëndruar ashtu, po të mos qe ngritur i alarmuar nga një dorë, që e preku lehtë në sup.

— Hyyy, tartakut, — ju hakërrye — ç'më trembe!

Në këmbë, sipër kokës së tij, qëndronte duke qeshur me të madhe Rushani, dora vetë.

— E paske marrë shtruar sot, o Rakip, të lumtë për nder! Si ata burrat e qëmotit.

— Ç'ti bësh, — ju përgjegj i hutuar — afroi pleqëria, s'e kemi më atë kuvetin e parë.

Tjetri u ul pranë tij dhe nxori kutinë e duhanit.

«Po ky, mendoj Rakipi, nga na mbiu këtu si

me porosi. Mirë i thonë: «Kujto qenin, bëj gati shkopin.»

— Nga paske qenë kështu? — pyeti Rushani.

Ai për pak desh i tregoi të vërtetën padashur, por menjëherë kafshoi gjuhën.

— Isha te një mik në qytet për ca punë. Dërgova edhe nja dy lëkurë në grumbullim... Po ti?

— Unë isha te djali — ju përgjegj shoku. — Është bërë burrë qeratai, vitin tjetër na vjen veteriner.

Ata këmbyen një vështrim të çuditshëm me njëri-tjetrin.

«Shiko, shiko, mendoj Rakipi, paska qenë te djali! Dhe me sa mburrje e thotë pa! E ku e di ai që edhe unë te çupa qeshë. Pa ç'ka se shpirtin ma ka plasur me atë kokë si të mushkës, po vjen mësuese ama. E parë e fshatit në gramë. Ky vete e më shet mend me veterinerin e tij.»

Ndezi një duhan të trashë gërxhall e filloi ta thithte me tërë mushkëritë.

— Na u rritën fëmija, Rakip — e ndërpreu papritmas heshtjen Rushani, duke lëshuar një ofshamë të gjatë.

— E, or byrazer, ashtu është — u përgjegj si në gjemba Rakipi e, si u kollit gjoja për të qeruar fytin, vazhdoi: — S'e kanë thënë kot ata të parët: «U rrit fëmija, u prish shtëpia.» S'para të vënë në kalem fëmijët e sotëm.

Biseda sikur ngeci.

— Djali më ka ngjarë mua — foli Rushani. — Është një pisqollë që...

Ai seç deshte të thoshte, por mendimet i mbetën diku përbrenda. Rakipi e ndjeu se duhej të flis-

te diçka, fundja edhe ndonjë gjë fare pa kuptim, por gjuha ju lidh.

Në kokë ju endën fluturimthi kujtimet e largëta të asaj mbrëmjeje gjysmë të harruar. Këtu e dymbëdhjetë vjet të shkuar martonte të vëllain. Çupën e madhe e kishte atëhere të vogël fare, në fillore. Jashtë lodra kërciste sipas zakonit dhe dyzet burra të dendur me raki qenë mbledhur për të pritur dasmorët. Atë natë kishte zënë çupën me djalin e Rushanit.

Para një jave, Rushani i kishte dërguar fjalë me një dajën e tij. Ai qe habitur, bile kishte ndjerë një farë bezdie. Pas gjithë atyre që ishin bërë në fshat kundër fejesave të mitura, Rakipi kishte menduar se Rushani do ta harronte atë mesele. Larg qoftë, s'i thoshin shaka të bëhej një punë e tillë tani, por ja. Rushani qe kujtuar si kofini pas të vjelash. Ai edhe donte, edhe s'donte. Donte, sepse nuk i vinte për mbarë të hante fjalën e dhënë. Por, kur kujtonte çupën, që qe rritur, i prishej mendja. Po sikur të nxirrte ndonjë avaz ajo? Prandaj dajës së Rushanit s'i kishte dhënë gjë të prerë e kishte marrë rrugët e qytetit për te çupa.

Ajo qe vajzë fshati, por, si duket, s'e paskësh patur aq të vështirë për t'u mësuar me ato tertipe të çuditshme të qytetarëve, bile tani as që dallohej prej tyre. Veçse në një gjë kishte filluar t'i prishej qejfi. E bija, që ai, ta merr mendja, e mbante mend qysh kur qe në shpërgaj në djep, këto kohët e fundit sikur kishte filluar t'i bënte shumë propagandë, demek jo gruaja kështu e jo burri ashtu. Kjo s'para i pëlqente se doemos gruaja është grua tek e fundit e s'i ka lezet të japë mend shumë.

Kishte vajtur tek ajo pasdite.

— Po ti, baç, — ishte habitur vajza — nuk të prisja sot! Mirë që më gjete, se do të shkonim në kinema.

«Djall, o punë, kishte menduar ai për një çast. Do shkonim në kinema thotë.»

— E, moj bijë, — që përgjegjur — ashtu e ka punën baçi. Erdha apostafat për ty.

Vajza që stepur.

— Mos ka ndodhur gjë, baç?

Megjithëse ai nuk mallëngjehej kollaj dhe në përgjithësi s'bëhej merak për këtë punë, atë çast e kishte përshkuar një e dridhur. Vështroi faqet e saj të skuqura tamam si lulëkuqet e arave, kaçurrelat e verdhë, që i zinin sytë dhe i kishte hipur një dëshirë për ta përkëdhelur.

— Eja me baçin — i kishte thënë. — Dalim një herë pazarit.

Qenë endur trotuareve plot zhurmë të qytetit dhe ai s'po dinte nga t'ja niste.

— Po ja, moj bijë — i kishte rënë shkurt për t'u shkarkuar. — Ti e di që je e fejuar. Ai paroz i Rushanit mbaron sivjet, me ty... goxha djalë është... Më dërguan fjalë.

Vajza që shastisur. Në fillim ajo kishte mbushur sytë me lot, prandaj qenë futur në një cep rruge pas një pallati të lartë.

«S'ma prish mua kjo, kish thënë me vete. Ja, sa t'i kalojë ca e aq. Doemos vajzë është e do të qajë ca... Fundja djali s'është i keq».

Vajza kish qarë e kish qarë gjersa edhe sytë i qenë buhavitur.

— S'ma merrte mendja, baç, — i thoshte midis dënësave — unë kujtoja se ti e kishe lënë këtë gjë.

— Po ja, moj çupë, — kishte folur ai — edhe unë ashtu mendoja, por ata u kujtuan.

— Punë e madhe — qe hedhur befas ajo. — Mua aq më bën se u kujtuan ata. Unë s'i njoh fare.

Këtë radhë qe stepur ai. Vajza e tij, ajo qurravece, që s'dinte nga lidhej gomari, t'i thërriste ashtu? Gjaku i kishte kërcyer në kokë.

— Dëgjo, moj, këtu ç'të thonë e mos më thirr mua kështu. Ti do të vesh atje dhe e pat kjo punë, lepe? S'kam nge të turpërohem tani me botën.

Tërë atë ditë e kish kaluar me çupën. Qe lodhur duke folur, e kish kërcënuar, por s'kish nxjerrë gjë në shesh. Ajo nuk bindej. Bile (për habinë e tij) si e mori veten nga tronditja e parë, s'e prishi më terezinë. Për më tepër, edhe ajo i qe kërcënuar, demek do ta bënte të madhe me ata të shkollës, me ata të rinisë, demek do të shkruanin për të në gazetë si prapanik që ishte e ku ta dish se çfarë.

— Hyy, tartakut — kishte thënë me vete. — Le më, se ka kujt i ngjan me këtë kokë si të mushkës. Njësoj janë të gjithë, nga më i madhi gjer te më i vogli. Si ajo mushka, që ngul këmbë e s'të bën çap përpara për meazallah.

Kështu qe ndarë prej saj i mërzitur, si ai njeriu, që ndodhet midis dy udhëve e s'di nga t'ja mbajë. Tërë natën në hotel s'kishte vënë gjumë në sy. Vetëm tek fekste mëngjezi qe mbuluar me batanije prej dridhërimave.

— Fundja do t'ja them Rushanit e aq, — i kish dhënë karar — ç'ti bësh, or vëlla. S'do çupa, e aq. Miq ishim, miq do jemi.

Pastaj e kishte zënë një gjumë i thellë.

Rushani thithte një cigare të trashë sa gishti i madh i dorës e nxirrte shtëllunga të gjata tymi.

— Sikur je futur në të thella, o Rakip — i tha Rushani.

— Lepe?

— Je futur në të thella po të them... e ç'e vret aq tepër.

— Ec e mos e vraj po deshe — ju përgjegj i pezmatuar. — Mirë thonë, fëmijë të vegjël, halle të vogla, fëmijë të mëdhenj, halle të mëdha. Kështu e kanë këto punë.

Tjetri s'u ndie.

«Të ketë kuptuar gjë? mendoj Rakipi. Edhe më dërgoi dajën, edhe më rri si tutkun.»

Pastaj ata u nisën nëpër shtratin e një përroi duke u mbajtur pas rrënjëve dhe shkrepave për të mos rrëshqitur poshtë. Rushani shpesh i hidhte fshehurazi ca vështrime të trembura, të cilat doemos ai i vinte re. Por këto vështrime të pakuptueshme atë e mërznitnin më tepër. Pse nuk ja hapte bisedën ai vetë? Fundja ata i kishin kërkuar çupën.

«Hej, bijë, ç'më fute në bela, psherëtiu tek shih-te fytyrën e parruar dhe pak si të vrarë të Rushanit. Isha në kokërr të rehatit!».

— Kjo sene duhet të jetë e mbarë, — tha Rushani — grunjërat kanë jeshiluar mirë.

«Ama ç'na prrallis dhe ky», mendoj Rakipi pa ju përgjegjur.

— Ç'e do. — vijoi ai më tepër sikur fliste me veten. — s'po më bën zemra të zë punë me dorë... ka ca ditë që...

— Pse, or tungjatjeta, hambarët do t'i mbushim shyqyr.

— E, or, e, tani s'është më llafi për hambarët.

— E ku është sipas teje?

Rakipit i rrahu zemra.

— Ku është llafi!?. . .

Rushani u ul rrëzë një zgërbonje të zezë me palcë të kalbur dhe lëshoi një psherëtimë të thellë. Vetëm tani Rakipi vuri re në fytyrën e shokut një lloj hutimi të lehtë, që përzihej me një drojtje, të cilën s'po e kuptonte.

— Si e ke hallin, or tungjatjeta, — i tha pas pak — ç'janë këto marrëzira që flet.

— S'është gjë kjo punë — tha mbyturazi Rushani. — Nuk ecet. . .

Rakipi nxori kutinë e duhanit.

— Po ti ishe mirë, ore. ç'mizë të kafshoi?

— Mirë the qëparzi, o Rakip — foli me një fije zëri. — U rrit fëmija, u prish shtëpia.

Rakipit i kërceu damari.

— Po he, o derëzi, zgjidhe atë të shkretë gjuhë!

— Lëre mos e pyet, kam dy orë që po matem të ta them. Nuk bëhet kjo punë. . .

Rakipi s'po kuptonte asgjë.

— Më duket se s'qenke në terezi sot, or mik. S'e marr vesh ku e ke llafin — i tha pas pak.

— Të dërgova dajën para ca ditësh — tha më në fund ai.

Rakipi e humbi. I doli para syve vajza e për-lotur, pastaj i tingëlluan në veshë disa fjalë pa lidhje, që ajo kishte thënë e të gjitha këto ju duk sikur i erdhën në kokë bashkë me cicërimat e zogjve të pyllit.

«E hapi më në fund, mendoi, e dija që këtu do të dilte. Ç'do t'i them tani?»

Në këto çaste, atij ju errën sytë dhe as vuri re se miku i tij qe akoma më i tronditur. Ai kishte ndezur përsëri një cigare të trashë sa gishti dhe e thith-

te pa pushim me sa frymë, që kishte duke e mbajtur në duart, që i dridheshin lehtë.

— Po, — murmuriti Rakipi — erdhi tek unë...

Po Rushani ndërhyri papritmas e s'e la të vazhdonte.

— A do të ta them shkoqur, or vëlla?

— E çfarë, — e pyeti — që s'jam burrë?

— Unë u fëlliqa me ty, o Rakip. Bëj ç'të duash. Tani e tutje s'e quaj veten burrë.

Rakipi për një çast nuk e kapi domethënjen e këtyre fjalëve. Ai qe zhytur thellë në ato mendime torturuese, që po e brenin dhe ju duk sikur Rushani i tha: «S'të quaj për burrë»

— Ke hak, — pohoi me një fiqe zëri — s'kam ç'të bëj.

Ndërsa tjetri, i zhytur në mendimet e tij, vazhdoi:

— Isha te djali, or bukë e kripë, siç të thashë qëparthi. I them pizevengut se i erdhi koha për martesë. Ai më hidhet mu si ai këndezi majë plehut, qerratai. Jep e botë me të, meazallah se i mbushej mendja. «S'e njoh», më thotë mistreci për çupën tënde. Ka të drejtë. Kushedi se ç'ukubete punon andej dhe unë e mbaj...

Vetëm tani, duke dëgjuar copëra-copëra ligjëratën e hidhëruar të Rushanit, Rakipi e kuptoi se si qëndronte puna. Ai mori një herë frymë thellë dhe sepse i erdhi për të qeshur kur mendoi se prej disa orësh ata kishin patur të njëjtin shqetësim. Por, duke vështruar fytyrën e pikëlluar të shokut, që me sa duket akoma s'i kishte rënë në të hallit të tij, mendoi se do të qe më mirë ta linte një copë herë të qetësohej. Të tjerat rregulloheshin.

FERMANI

Të gjithë më kishin treguar për një plak të çuditshëm, xha Qamilin, që rrinte vazhdimisht në stane dhe për atë «ferman» enigmatik, që e tërbonte po t'ja zëje në gojë. Por s'ma kishte marrë mendja se ai qe një njeri si gjithë të tjerët, bile atë ditë, tek rrinim të shtrirë në krah të njëri-tjetrit, më dukej sikur e njihja prej kohësh.

Sapo kishte hyrë qershori dhe puhizat e pyllit fëshfërinin me një zhurmë të qetë, që të ngjallte në shpirt një kënaqësi të pakuptueshme. Ish një pasdite transparente ku të rrëmbente butësia e ngjyrës së gjelbër të bushit, ku të dehnin erërat e luleve, tingëllimat e përgjumura të kumbonave, që vinin andej thellë luadheve.

Unë isha kurioz për «fermanin» e xha Qamilit, megjithatë nuk e ngacmova. Madje ai më tregoi vetë.

— Ti je i ri në këto anë, sado që thua se i ke njohur mirë këta vendalinjtë e mi — më thoshte me një zë të çjerrë e të mbytur, që dukej sikur nuk i dilte nga fyti, por diku nga thellësia e mushkërive.

Më erdhi të qeshja, por u mbajta se mos plaku zemërohej.

— Fjala vjen, — vijoi ai, ndërsa unë e shikoja me sy të ngulitur në një xhungë rrumbullake në majë të hundës — ty, o djalosh, të kanë bërë përshtypje qysh në fillim këto shtëpijat tona të mëdha me dy kate. Kur hyn brenda në to, njeriu me të vërtetë habitet me budallallëkun e atyre, që i kanë ndërtuar.

Ai nuk më vështronte tek fliste. Me vetulla të ngrysurë prej natyre sodiste tutje, në një lëndinë me bar të njomë në faqe të malit, ku ishte shpërndarë tufa e deleve dhe frynte një erë e lehtë me aromë tërfili. Ishte një koriye e vogël në mes të një pylli të madh lisash, që dukej si gëzof i gjelbër, i hedhur në shpinën e malit. Pylli i dendur shtrihej si një brez i vazhdueshëm kadifeje gjer pranë majës së shtypur, ku gjendej një pllajë e butë plot me bar të njomë dhe lule të bardha batre.

Ai ishte një plak babaxhan ndonja gjashtëdhjetë e ca vjeç. Zërin e kishte të ngjirur e të ashpër, ndërsa fytyrën të zeshkët me një lëkurë të trashë, të regiur nga vitet. Tërë pamja e tij ishte disi e egër. Por ai plak, tek fliste, dukej sikur derdhte nga shpirti i tij në zemrën time tërë atë bujari të singërtë, që rrallë e takon.

Xha Qamili gjithë jetën kishte qenë bari, bile thoshin se shokët i kish të rrallë në këtë punë. Thoshin gjithashtu se, që kur kishte filluar lufta, ai kish dalë partizan. E kishin lutur të qëndronte në ushtri, por s'kish pranuar. I qante zemra për arat, për kullotat malore dhe ajrin e pastër të pyjeve, prandaj qe kthyer në fshat me të mbaruar lufta.

Xha Qamili u hutua nga buzëqeshja ime. Më

vështroi me një pamje sikur deshte të thoshte se aq i bënte, por pas pak, pasi kroi zverkun e nxirë me një copë shkopi të tharë, ma priti befas:

— Të pleqërojmë pak një gjë. E zëmë se kam një vajzë. Ti vjen e më thua: «Qamil, hiqja breku-shet vajzës, pritja edhe flokët e ma vish ashtu, qyte-tarçe.» Për nder, është e rëndë kjo...

Unë vura re se plaku atë ditë kishte ca mendime të çuditshme.

— Ta merr mendja, — i thashë — kanë ardhur kohë të tjera.

— Ashtu është vërtet — foli ai më tepër me veten se sa me mua.

Kujtova se xha Qamili tani do ta mbyllte bisedën. Por përnjëherë fytyra i ndryshoi, picërroi sytë e vegjël, sikur mendjen t'ja kishte ngacmuar një mendim i brendshëm dhe m'u drejtua.

— Shiko ç'ka ndodhur njëherë këtu në fshatin tonë. Ahere kam qenë kryetar i këshillit të fshatit, jo shaka. Më duket nga vitet 49-50. Kështu pra, që ta marrësh vesh ti, besoj se ke dëgjuar për një zakon, që kemi patur ne, për hazërllekun.

E dija ç'ishte hazërlleku. Ky zakon dikur kish qenë mjaft i përhapur në fshatrat e kësaj krahine. Dhëndrri duhej t'i paguante të atit të nuses shuma të mëdha.

— Mirë pra, — vijoi ai — njerëzia ishte këtu, siç i thonë një fjale, kokë më vete. Gratë shiteshin e bliheshin dhe askujt s'ja bënte veshi tërt. Ashtu qe vërtet, ashtu qe zakoni. Ama ke parë ti që kishte rënë dynjaja në bela? Ti do të thuash përse? Po ja të ta them shkoqur. Deri ahere sado të kërkonte i ati i nuses, dhëndrri do të jepte se s'bën. Ku do t'i gjente? Shumë kollaj. Në fillim shiste ndonjë arë,

pastaj, po të mos i dilnin, o burra dhe ca bagëti, pastaj ndonjë qipshe e livadh dhe u lamë.

— E me se jetonte më vonë ky njeri? — e ndërpreva.

— Me se jetonte? Ja, ore, ashtu, hiq e mos e këput. Rroftë shëllira dhe gjiza e kripur. Bënte edhe një dasmë, që ta mbante mend i tërë fshati e pastaj gjithë jetën mbetej në hava, keq e më keq. Por, kur ndodhi kjo ngjarje, që dua të të tregoj, ahëre kur u ngatërrova dhe unë, Shqipëria u çlirua, njerëzia kish filluar, si të thuash, ta marrë veten. Shkurt, edhe ftujakët tanë filluan të merrnin vesh nga bota. U hyri krimbi për të jetuar mirë.

— Mos do të më thuash se e hoqët zakonin qysh ahëre? — e ngacmova.

— Dale, ore, prit. Njerëzit s'qenë më aq bu-dallenj sa të shisnin çdo gjë vetëm për një nuse. Po hazërlleku u hoq? Jo e jo dhe prej kësaj na polli belaja. Kërkonin aq tepër për një vajzë, saqë shumica s'ish në gjendje të paguante. Por ç'ndodhi? Ndodhi se dynjaja po ngelte pa u martuar. Ngrihen ahëre nja dhjetë burra e më vijnë drejt e në këshillë. Më kujtohet si tani, ka qenë një ditë e nxehtë korriku sa të zihej fryma nga vapa, kur ardhën ata:

— «O Qamil, — më thanë — ti je pushteti këtu, prandaj ne me ty do ta zgjidhim këtë punë.

I shikova ashtu si të handakosur, me ato fytyra të skuqura nga dielli e të mbuluara nga djersët. As që e merrja dot me mend përse kishin ardhur në mes të atij zhegu, kur gjinkalla ja jepte në zabel sa të pëlciste kokën.

— Hajt pra, të dëgjojmë, — u thashë — ç'punë paskeni?

Ka qenë një plak ahëre, që e quanin Asllan,

një cmingo i thatë, që mezi rrinte në këmbë, por ka vite që ka vdekur. Ai ma pleqëroi punën.

— Kemi një çështje me shumë rëndësi — më tha. — Që ta marrësh vesh pardje kërkova për nipçen tim vajzën e Selim Ruçit, por ai deshte njëqindmijë lekë. E ku t'i gjej unë kaq para, më thuaj ti? Të ishte për pesëdhjetëmijë, hajde de, por njëqind, s'është punë që bëhet kjo.

— E pastaj, — i thashë i inatosur — ç'hyj unë në këtë mes? — Por ai vazhdoi e s'më la të flisja.

— Edhe Rakip Skuqi kërkoi vajzën e Islam Buzës, por ai deshte shtatëdhjetëmijë. Është prishur nga mendtë dynjaja. E ku t'i gjejë Rakipi i varfër aq sa kërkon Islami?

— Ashtu është, — u hodh një tjetër — po na mbeten djemtë pa u martuar, se s'kemi para t'u blejmë nuse.

Pastaj filluan të flisnin e të thërrisnin të gjithë menjëherë dhe ca nga vapa e ca ngaqë s'po kuptoja ç'donin prej meje, ju çorra i xhindosur:

— Epo mirë, or lugetër, ç'më qaheni mua? Para s'bëhem dot.

— Po ne për këtë kemi ardhur, — foli Asllani si më të parë që e mbanin — ta pleqërojmë një herë.

S'desha, por, kur të zë belaja, s'ke si ja bën. U ula kokë më kokë me ta dhe e biseduam gjatë e gjerrë këtë punë, unë si këshill, ata si pleq të fshatit.

Kur më kujtohet tani ajo që bëmë, më vjen të ha veten me dhëmbë. E rrahëm një copë herë çështjen dhe erdhëm në përfundimin se duhej caktuar, në fund të fundit, një çmim i prerë për nuset. Dhe e di se sa e caktuam? Pesëdhjetëmijë... Ti ke të

drejtë të qeshësh tani, se të duket e habitshme, por kështu ka ndodhur me tërë mendt. Bile, duke kujtuar se po bënim një punë të zgjuar, e shkrojtëm vendimin në dy fermane. Një e mbajtëm për vete dhe një ja dërguam prokurorisë së rrethit. Zotoheshim gjithashtu se do ta dënonim atë që shkeite këtë besë të lidhur. Ma ha mendja se edhe sot e kësaj dite do të ndodhet në ndonjë zyrë fermani ynë.

— Po pastaj, ç'ndodhi? — e pyeta duke mbajtur ijet me duar.

— Pastaj? Ndodhi ajo që s'na e kishte prerë kungulli. Me ta marrë vesh komunistët e fshatit, ngrihen e më vënë përpara. Me ta u bashkuan ca fshatarë e ca të rinj. Si të mos mjaftonin këta, pas katër ditësh vijnë në fshat nja pesë veta nga qyteti e të gjithë së bashku, më të na hynë ku të dhemb e ku të djeg; bile, megjithëse e shihja që kisha bërë një budallallëk me brirë, me njërin desh u ndava keq, se më shau rëndë... më quajti ballist. Dua të them se edhe gjëra të tilla kanë ndodhur këndej, ndaj nuk duhet të habitesh. Aq na e preu e aq bëmë. Po hajde, or qerata, të thuash tani, ta mban ta she-sësh më vajzën si mëshqerrë?

Ndërsa ai sodiste tufën se mos e humbiste nga sytë, unë e vështroja me vëmendje dhe u mundova të shpjegoja se ç'e shtyu plakun të më tregonte për sekretin e «fermanit» të tij.

SHPËRNGULJA

Dy burra qenë ulur mbi trungun e një lisi të rrëzuar. Qëndronin të heshtur, në mendimet e tyre. Ai më i gjati, i veshur me një kapotë të vjetër ushtarake, kishte kthyer kokën mënjanë dhe vështronte trungun e lisit të sharruar, sikur numëronte vijëzat e moshës.

— Kështu pra, paske vendosur të largohesh — i tha shokut, që kishte pranë.

— Po...

— E ku do vesh?

— Kam një mik në fermë. Më dha fjalën se do të ma rregullojë këtë punë. Nga java do ta dërgoj të tërë familjen atje.

Tjetri u mbështoll mirë e mirë me xnuptin prej lëkure të zezë, rراسi gjer në rrëzë të veshëve kaske-tën dhe me duart e ngrira nga të ftohtët mezi mundi të ndizte një cigare. Çizmet me thembra të ngrëna i qenë lagur nga ujërat e rrëkeve. Prej cikmës uji që kthyer në një shtresë të hollë akulli dhe ja kish-te bërë këmbët kallkan. Atij i dukej se brenda në çizme, në vend të këmbëve, kish dy copa bore, si bora e ngrirë e janarit, që prej kohësh kishte mbu-

luar gjithshka rreth e rrotull. Eh... si të mos mjaftonin andrallat e shumta, që i kishin pllakosur në ato javë, që sapo qe formuar kooperativa, ja dhe ky dimër i ashpër shfrynte me gjithë tërbimin e natyrës së egër të atyre viseve.

«S'ke ç'i bën», mendoi me vete. Do të kisha dhënë gjithshka, vetëm të mos më caktonin kryetar... Po, fundja, detyrë është, do bëj sa të mundem.

Dhe atij i doli para syve e gjithë ajo tablo e ngatërruar. Malësia e asaj ane të thellë e futur midis majash të veshura me pyje të dendura, e kishte dhënë fjalën për formimin e kooperativës. Ditë me radhë breshëritë e parreshtura të automatikëve dhe krismat e pushkëve kishin lajmëruar fillimin e diçkaje të re që prej disa muajsh pat zier shtëpi më shtëpi. Por të paktë qenë ata që e kuptonin sa i vështirë ishte fillimi. Duhej organizim, duhej disiplinë, forcat duheshin shpërndarë në mënyrë sa më të saktë në të gjitha frontet, ndryshe fitorja e betejës së parë nuk do të arrihej dot. Aq më tepër se pikërisht në ato ditë qenë hapur fjalë se kooperativën do ta merrte lumi, se njerëzia do të ngordhnin urie. Bile, dikush kishte therur fshehurazi kaun, nja dy të tjerë shitën bagëtitë e imta.

«Të tërhiqem tani, mendoi njeriu me xhupin prej lëkure të zezë, do të thotë të dezertoj». Padashur mendja e lodhur i fluturoi në vitet e zjarra të luftës në borë e tufan. Këto kujtime qenë të pandara nga shoku, që kishte pranë. Kudo qenë sulur bashkë, pa e harruar asnjëherë njëri-tjetrin, bashkë kishin duruar të ftohtën e ngricat, bashkë kishin vuajtur urie, prandaj shpirti ju mbush me një ndjenjë keqardhjeje.

Kur kishte dëgjuar se Sabriu do të largohej,

nuk deshte ta besonte. Por këtë lajm e kishin marrë vesh të gjithë dhe njerëzia flisnin ç't'u vinte në gojë. Ç'është e vërtetë në fillim, nuk kishte dashur t'i mbante mëri, por tani, një zemërim po e pushtonte dalëngadalë.

Filloi të frynte një erë e ftohtë, që fishkëllinte me kujë në degët e zhveshura të drurëve. Ajo lëpinte borën e ngrirë dhe hapte në të pore të vogla duke formuar një shtresë të trashë, që kërciste.

— A e ke peshuar mirë këtë punë, Sabri? — e pyeti Mersini.

Sabriu vështroi fshehurazi fytyrën e menduar të shokut. Atij ju kujtua fëmijëria e largët, kur bridhnin monopateve të shkreta të maleve. Njihe-shin aq mirë, saqë edhe mendimet s'mund t'ja fshihnin dot njëri-tjetrit.

— E kam mbledhur mendjen top — ju përgjegj duke rrasur duart në xhepat e palltos. — Do të largohem.

— Përse?! . . .

— Ti e kupton vetë. Në kooperativë s'ja dal dot, se s'kam krahë pune. Fëmijët i kam të vegjël. Në fermë është ndryshe. Atje paguhesh me para në dorë, bile, merr mirë. Ndërsa këtu. . .

— E çfarë këtu! . . . — e ndërpreu Mersini pa e përmbajtur dot inatin, që po e rrëmbente. — Po gjer tani si ke jetuar këtu, a nuk është njëlloj?

Sabriu shtrembëroi buzët dhe u mbështoll kruspull nga të ftohtët. Mbi mustaqet, që tani së fundi po i thinjeshin, në fillim ju shquan pikëza të vogla të bardha. Ato dalëngadalë u zmadhuan e u kthyen në copëza të ngrira.

— Gjer tani më ka shkuar mbarë, se kisha disa gjëra — ju përgjegj duke u menduar të tre-

gohej se nuk e vinte re shqetësimin e shokut. — Tufën e kisha, arrat të ëmbla si mjaltë... Po tani ç'më mbeti, ç'do t'u jap fëmijëve?

Mersini e vështroi i zgurdulluar. Ngaqë s'dinte ç'të bënte, përplasi i mërziur cigaren mbi borë. Pastaj rrëmbeu një thupër të prerë e filloi të godiste me të pëllëmbën e dorës.

— A e di se si po flet, Sabri? Për nder... — dhe e ndau me nervozizëm thuprën më dysh duke e flakur tutje.

Sabriu heshti. Përpiqej të gjente ndonjë fakt, ndonjë fjalë që t'ja mbushte mendjen shokut se kishte të drejtë, ndonëse edhe vetë nuk i besonte ato që vërtiste në mendje. Thellë në shpirt ai e ndjente se, po të ikte, ishte njëlloj sikur t'i linte shokët në baltë; megjithatë, kur kujtonte ato që i kishin thënë ca të njohur, kërkonte të bindte veten. Ç'punë do të prishte nëse do të largohej ai?! Edhe të tjerët, po të kishin patur mundësi, njëlloj do të bënin... Pa u formuar kooperativa tjetri punonte me qejf në tokën e vet. Jo, ai, edhe kur vinte thasësira dhe arat zhuriteshin për një pikë ujë, i nderdhej punës tërë natën e natës duke i ujitur misrat brazdë për brazdë, rrënjë për rrënjë. Domosdo, kjo gjë kërkonte lodhje e mundime të mëdha; trupi i efilitej, koka i dhembte nga të pangrënët, por, ama, puna shkonte sahat. Misri harlisej e bëhej det. Po tani cili do të ishte ai që do t'u hynte belarave të këtilla? Se mos do t'i binte bretku në mall të vet... Tjetri, kur t'i pëlcasë koka në diellin e korrikut, do hedhë shatin mënjane e do ja marrë me gjumë nën hije. «Ç'i këllet brirët kësaj pune!» do të thotë. Por ç'do të dilte nga kjo? Vlefta e ditës së punës do

ulej, ndoshta do t'i duhej të vuante edhe për bukë...
«Jo, më mirë të vete në fermë...»

— Më vjen keq — i tha Mersini duke u ngritur në këmbë. — S'e prisja kurrë prej teje këtë.

Edhe Sabriu u ngrit. Tani që Mersini ja kishte thënë hapur këto fjalë, i vinte zor ta shikonte në sy.

— Përse mërzhitesh, ma thuaj. Unë s'po bëj asgjë jashtë ligjeve... Shpërngulja më është dhënë me rrugë ligjore...

— Domosdo, ligjërisht je në rregull, por... të ta them troç, Sabri, si komunist, e ke prishur fare.

Ai e ndjeu veten të fyer.

— Ç'djall ke me mua — foli me një fije zëri. — Ç'punë të prishet ty nëse largohem unë?

— Mua s'më prishet gjë — ju përgjegj kryetari ndërsa shikonte pas një reje të turbullt diellin e zbetë, gati në të perënduar. — Por ta dish se më rëndon që po ikën...

Sabriut ju duk sikur i shpëtoi diçka nga dora.

Në kraharor ju formua një zbrazësi.

Në fjalët e sigjerta të shokut ndjeu dhembje, ngrohësi, dashuri vëllai. Ja njihte mirë karakterin. Zakonisht ai inatosej menjëherë për ndonjë padrejtësi. Fliste pa e kontrolluar veten e mund të të bënte për dy para. Ndërsa tani zëri i tij ishte krejt ndryshe. Në të vërshonte keqardhje, qërtim. Por prapsht s'mund të kthehej. Pasi kishte hequr aq shumë për atë drejtësi transferimi, i dukej e pamundur të qëndronte në fshat.

— Vemi nga unë, se po ngriset — buzëqeshi me pahir.

Mersini u nis përpara duke lënë gjurmë të mëdha në borën e ngrirë. Ai priste diçka nga Sabriu, priste diçka, që as vetë s'po e përcaktonte dot. Por,

kur vuri re fytyrën e akullt të shokut, gjaku i kërceu në kokë.

— S'kam ç'të bëj te ti. Mos do të më shtrosh një darkë me rastin e largimit?

— Dale, Mersin, nuk bën kështu — nxitoi ai ta zinte nga krahët. — Fundja jemi shokë apo s'jemi?...

Tjetri u kthye prapa me vull.

— Më quan akoma shok? — murmuriti nëpër dhëmbë, — E çfarë shoku më ke tani? A të kujtohet si i quanim ata që ja mbathnin kur ishim partizanë? — Dhe, pa e vështruar Sabriun, që u mek, mori zjarr e filloi të shfrynte me zë të lartë: — Në vend që të mbajmë lart moralin e të tjerëve, në vend që t'i përvishemi punës, ne trembemi! Po bëhesh frikacak, të ka hyrë lepuri në bark dhe po tërhiqesh. Ç'do t'u them fshatarëve kur Sabri Lushi, ndër komunistët e parë të fshatit, po ja mbath për vete? Edhe më fton në shtëpi?...

Sabriu qëndroi në vend si i shastisur duke vështruar trupin e bëshëm të Mersinit, që u largua me hapa të shpejtë. Deshte t'i thërriste, por zëri i mbeti në grykë. Tani po e ndjente të ftohtë, që i kishte hyrë gjer në palcë. Mori monopatin tjetër, që i ngjitej kodrës duke i hedhur çapet kuturu nëpër borë. Kindat e palltos së gjatë i ngatërroheshin nëpër këmbë dhe herë-herë rrëzohej. I dukej se dikush e kishte goditur me një çekan në kokë dhe aq tepër ishte trullosur, saqë s'po e merrte veten. Ju kujtuan një nga një të gjitha fjalët e Mersinit. Ndjeu boshllëk. Era e ftohtë i përplasej në fytyrë dhe i hynte nëpër të çarat e palltos, në kraharor, por ai nuk ja vinte veshin. Vështronte kodrat, që i dukeshin si përbindsha gjigantë lëkurëbardhë me turinj të mbështetur në kurrizet e maleve e, për herë të

parë, vetja ju duk si i huaj në këtë vend, që e njihte pëllëmbë për pëllëmbë. Ja, aty prapa kodrës, në një shtëpi të vjetër, kishte lindur e kishte kaluar tërë fëmijërinë nëpër gërxxhet e këtij vendi të ashpër. Filloi të shikojë me sytë e mendjes copëra të ngatërruara kujtimesh të kaluara, pa qenë në gjendje t'u gjejë fillin. Përpiquej të gjente se kur kishte filluar t'i kujtonte gjërat. Mos ndoshta qysh atëhere kur mblidhte hithra për t'i zier nëpër muret e gurta të kullave të rëzuara? Apo në ato vite të zisë kur sorollatej nëpër oborrin e shtëpisë vazhdimisht i uritur? Ajo shtëpi, që sot i dukej fare e vogël, atëhere ishte ndryshe në sytë e tij, i dukej e madhe, e hijshme nga hija e burrave. Pastaj përfytyroi vegime të mbushura plot dritë kur ai, bashkë me Mersinin, bridhte këmbëzbathur pas tufave. Ndjeu një farë mallëngjimi. I hipi në kokë të kthehej prapa, të merrte udhën për në shtëpinë e shokut të tij. Por ndërroi mendje. Tani që puna kishte vajtur kështu, çdo gjë që e kotë.

Ndërkaq kish filluar të errej dhe për çudi qielli ishte hapur. Rrymat e ftohta të veriut papritur qenë shterur, sikur gjer në atë çast të kishin fryrë për të qëruar hapësirën nga pështjellimet e vrejtura të reve. Druvët lakuriq rradhiteshin njëri pas tjetrit gjer në horizontin e kuqërremtë mbi majat e kodrave dhe dukeshin si gjemba të vegjël, që shponin qiellin. Ai kaloi nëpër një korie-pa e patur mendjen në zërat dhe piskamat e zgjatura të natës. Ishte aq i mërzhitur, sa s'donte të mendonte për asgjë.

— Unë qenkam dezertor, pra — i kumboi papritur si një kambanë shurdhuese në tru. — Unë dezertor! . .

Mendja i shkoi larg, shumë kohë përpara, kur

kishte dalë partizan. I ati s'donte ta linte, por Mersini e kishte tërhequr. Tamam nëpër këtë korie, ku po kalonte tani, ata ishin zvarritur ngadalë, sepse sipër, atje mbi trap, ja kishin shtruar ballistët. Ishin të rinj atëhere...

Brenga ju bë më e madhe. Tani, pas kaq mundimesh e rropatjesh poshtë e përpjetë, pasi ishte sorollatur zyrë më zyrë me mendimin e shpërnguljes në kokë, pasi kish kaluar net të tëra pa gjumë nga ankthi i pritjes, çdo gjë ju zverdh. E kuptoi se që bërë qesharak duke sajuar lloj-lloj pretekstesh gjersa më në fund e kishte rregulluar punën. Kujtonte se të paktën miku i tij më i afërt, Mersini, do ta miratonte, do t'i rrihte krahët për zotësinë, ai Mersin, të cilin e kishte mbajtur në krahët e tij, duke e shpëtuar nga vdekja, pasi kish marrë një plumb në bark.

«Mos ndoshta, ka të drejtë»? mendoi papritur. Për një çast e humbi toruan fare. Të ftohtët s'po e ndjente më. Briri i shkëlqyer i hënës në qiellin e kristaltë as që i bëri ndonjë përshtypje. Vetëm vuri re se si ravijëzoheshin mbi borë hijet e zbeta të lisa të gjatë. U fut kuturu nëpër ca shtigje të errëta ku zakonisht nuk kalonte njeri. Kalbësirat e përzieria me borën e hendeqeve të paqëruara e llango-sën këmbë e duar. Pushi i ashpër i jakës së palltos po e bezdiste në kulm, aq sa i vinte ta flakte tutje. U ngjit mbi disa brinjë të pjerrëta, duke rrëshqitur herë-herë mbi sipërfaqen e bardhë të pashkelur, gjersa më në fund e kuptoi që po ecte kot së koti.

... Kur kaloi përpara shkollës, u habit nga zërat, që dëgjoi. Në fillim deshte të largohej tinëz, por dikush, nga ata që qenë grumbulluar jashtë, e thirri. S'pati nga t'ja mbante. U afrua me çape të

ngadalta. Në atë grumbull shumë veta as po i njihte. Dukeshin si të ardhur nga qyteti. Midis tyre dalloj edhe Mersinin, që po bisedonte me gjallëri, por ai s'ja hodhi sytë bile, as e përshëndeti fare.

— ... Si kështu, ne ju prisnim të vinit javën tjetër? — po i thoshte njërit kryetari. — S'i kemi caktuar akoma dhomat që do t'ju japim. Nejse, gabim, por e kuptoni, kemi mjaft telashe.

— S'ka gjë — foli mysafiri. — Faji është i yni që s'ju lajmëruam.

— Po pse, o Mersin, ja thua këto gjëra? — u hodh një fshatar. — Për miq të tillë nuk shteret kurrë sofrë jonë.

Midis vullnetarëve qenë edhe dy vajza të paka nga trupi, që dukej sikur kishin humbur në xhupet e mëdha.

— Po ju, moj xhanka, — dëgjoi Sabriu zërin e dredhur të xha Hasanit — ç'keni ardhur këndeje në këtë të ftohtë?

Të mitura ju dukën edhe Sabriut.

— Të vogla mund të duken, — ju përgjegj një vullnetar — por kanë ardhur nga fabrika këto, e kanë punën me dhëmbë.

Sabriu vuri re sa shpejt u miqësuan fshatarët me të ardhurit. Donte të futej edhe vetë midis tyre, të merrte ndonjërin në shtëpi të tij. Por ç'ti thoshte? Ç'të bisedonte me të? T'i thoshte se ai do të largohej prej këtej? Ata të rinj kishin lënë prapa punën e tyre, familjet. Veç i kishin marrë të gjitha në sy për t'u ardhur atyre në ndihmë. Sepse ju mbështoll një lëmsh në grykë duke parë dy vajzat e reja.

Sabriu qëndronte më një anë me sy të ngulitur te Mersini, teksa ky përpiquej t'ua plotësonte dëshi-

rën fshatarëve për t'u caktuar vullnetarët në shtëpinë e tyre. Sabriu ndiqte çdo lëvizje të dorës së tij. Ishte i bindur se njërin do t'ja jepte atij, ashtu siç kish bërë përherë. Po i vinte inat nga fshatarët e tjerë, që i ngatërroheshin nëpër këmbë, duke u zënë me të qeshura. I theri në zemër kur vullnetarin e fundit, që duhej të vinte në lagjen e tyre, ja caktoi Refikut. Bile, në fillim, në rrëmujë e sipër, Mersini sikur zgjati dorën drejt tij, por menjëherë e ktheu. Kjo u ra në sy të gjithëve, se të gjithë vështruan Sabriun dhe ju duk sikur ato vështrime thoshin: «Eh, vëlla, më parë s'kish mik të fshatit që të mos kalonte nëpër konaqet e tua, kurse këta janë tanët. Ti tani u largove, s'ke pjesë më te ne».

— Kaq poshtë paskam rënë? — mendoi ndërsa sheshi i vogël përpara shkollës filloi të zbrazej.

Zërat largoheshin gjithnjë e më tepër duke humbur në thëllim. U nis pas gjurmave të Refikut, fqinjit të tij, që ecte përpara i ndjekur nga një vullnetar. Sabriu s'guxonte t'u shkonte pranë. Së largu dëgjonte bisedën e tyre.

— Ku ishit më parë? — e pyeste Refiku çakërçejf.

— Ne të tërë punonim në uzinë. Kemi ardhur për dy vjet në fshatin tuaj. Pas nesh do të vijnë të tjerë.

— Ju paguajnë mirë?

— Or, vëlla, jemi punëtorë ne, vullnetarë. Ç'hyjnë paratë këtu?

— Jo, pyeta ashtu kot... Po a je i martuar?

— Beqar jam, vetëm një nënë kam në shtëpi.

Më tutje Sabriut zunë t'i vinin copëra-copëra fjalët e Refikut, që i tregonte djaloshit se në këto

vise dimrit binte shumë borë e mund të vrisnin sa të duash lepuj e derra të egër. Pastaj i humbi fare nga syri, ndërsa vetë, me hapa të ngadaltë, mezi zvarrisej nëpër lagjen e errët, ku qentë e lidhur me zinxhirë të trashë s'pushonin së lehuri. Nga shtëpitë e afërta vinin gjer në veshët e tij zëra njerëzish, që sigurisht ja kishin shtruar muhabetit rreth vatrës. Diku ja kishin krisur këngës. Jonet e saj shpërndareshin nëpër natë e kumbonin të pastra në hapësirën e ftohtë.

«Ja, mendoj, janë po ata bashkëfshatarët e mi, me të cilët kam kaluar tërë jetën. Vazhdojnë të jetojnë si më parë, me po atë gaz, me po atë hare... Janë po ata njerëz, që tani kanë hyrë në një rrugë të re, plot siguri në vetëvete, kurse unë...»

Ai e ndjeu veten ngushtë. Ju duk se kishte rënë në të vërtetë në një batak dhe përse?..

I doli parasysh e shoqja, djali i madh, që prej kohësh i qëndronte vëngër... Mori frymë thellë. Kur arriti në shtëpi, vuri re i mallëngjyer sinorin e rrëzuar.

— Hanifja kujton se do të ikim, ndaj s'ka çarë kokën ta ndreqë... Por ta dini, — gati sa s'thirri me zë të lartë — nuk largohemi, këtu është vendi ynë.

Dhe atë çast e ndjeu të domosdoshme ta kishte Mersinin pranë.

NAGANTI

Nuk më kujtohet se kur filluam ta quanin qytet kantierin tonë. Në të vërtetë ai akoma nuk është qytet, por ne na pëlqen ta quajmë kështu qysh tani, megjithëse ka vetëm një grumbull fjetorësh, disa mensa dhe klubin e punëtorëve. Emri i tij ka një histori dhe një ngatërresë më vete, për të cilën dikush shkroi edhe në gazetë. Barrakat e para të gjeologjikes u ndërtuan pranë fshatit Poravë, aty ku Drini ngushtohet midis grykave të maleve. Por çuditërisht kantierit tonë i mbeti emri Fierzë dhe tani të gjithë kështu e njohin. Kurse ne, banorët e parë u mësuam me këtë emër; bile na vjen mirë t'u themi të tjerëve se jemi nga Fierza.

Zakonisht në rrugicat e vogla të qytezës nuk ka njerëz. Ai ngrihet rrëzë malit sikur ka vendosur të përgjojë gurgullimat e ujërave e të tallet me zhaurimën kryeneçe të Drinit. Ditët agojnë të bardha, ndërsa muzgjet të ftohta, me miliarda yjesh, që regëtojnë në copën e vogël të qiellit midis kurorave të maleve. Atëhere njerëzit dalin me zhurmë nga mensat, disa futen në klub për birrë dhe lëvizjet shuhen vonë, kur nata pështjell fjetoret me tisin e errët. Nga larg dëgjohet vetëm rrjedha e shqetësuar e ujërave nëpër shkëmbinj, rënkimi i sondave të turnit

të natës, ndërsa brenda në qytezë, po të mos të ketë zënë gjumi, do të ndiesh hapat e Vatës dhe hungurimën e qenit të tij.

Ai është roje nate dhe mbase njeriu më i çuditshëm në kantier. Kjo jo sepse bisedon me qenin e tij. Vata endet me hap të rëndë nëpër rrugicat e vogla, lëshon ndonjë thirrje të gjatë, që jehon në qetësinë e natës dhe ne që na del gjumi e kuptojmë se atë e ka mërzhitur vetmia. Pastaj ulet, ndërsa qeni i madh me turinj të zgjatur dhe me një kokë të shtypur si të ujkut i futet midis këmbëve duke tundur bishtin e shkurtër. Vata i fërkon qimet e murme. e vështron në sytë e ftohtë, psherëtin dhe e uth.

— Eh, Murro mavria... mërzhitesh? Ja... po gdhihet.

Ai ngrihet përsëri, baret i menduar, përgjon zërat e mbytur të pakuptueshëm të errësirës, përgjon hijet e drurëve, që përkunden rrallë nga era. Në mëngjez, akoma pa aguar mirë, kur drita mezi feksi përtej majave të malevet, ulet pranë derës së klubit.

Vata futet në klub i pari, mbush llullën me duhan, por kafënë nuk e porosit. Ai pret në një tryezë, përshëndet punëtorët, që hyjnë e dalin, gjersa pranë tij vjen e ulet Dani, i plotfuqishmi i zonës. Atëhere Gjeta, bufetieri ynë me faqe të fryra, e di se duhet të përgatitë dy kafe më pak. Kafënë ata e pinë pa fjalë. Vata pakëz i kërrusur, me një peshqir të lidhur pas kokës siç i lidhin gjithë malësorët e këtyre anëve, herë-herë fërkon qimet e bardha të miekrës, që e ka gjithmonë të parruar. Mustaqet e gjata, po aq të bardhë sa mjekra dhe flokët akoma të dendur, i lagen nga kafeja dhe kjo e mërzhit më

tepër se çdo gjë tjetër. Dani e di këtë dobësi të plakut. Ai qesh, trupi i madh si lis i tundet dhe me atë zërin e trashë si të basit i thotë:

— Gjeta e ka fajin, ai ta ka mbushur buzë më buzë.

Vata nuk i përgjigjet. Vështron i menduar naganin e gjatë të lidhur pas brezit, një dhjetëshe Turqie, e rëndë dhe e madhe. Pastaj, si për t'u tallur, i thotë:

— Hë, mor pulisht i Nikës, ke bërë ndonjë vjershë mbrëmë?

Dani me dorën e stërmadhe heq bustinën, hedh prapa flokët e zinj dhe shikon sytë e kaltër të plakut, dy sy tinarë, që lëvizin me gjallëri. Në fillim ai fyhet, por, kur kujtohet se me të vërtetë mbrëmë ka bërë një vjershë, nxjerr nga çanta një blok të vogël dhe diç i lexon. Vata fërkon mjekrën, lëmon shpinën e butë të qenit, që i endet nëpër këmbë, ndërsa Dani reciton i skuqur me zë të ulët dhe të trashë. Kur mbaron, ai hedh blokun mbi tryezë, vë bustinën, rregullon me kujdes jakën e palltos si të ndodhej para një eprori. Vata hesht një copë herë, mbush llullën me duhan dhe merr frymë thellë.

— S'ke bërë gjë, — i thotë — një dysh nuk vlejné këto bejte.

Dani hidhërohet. Ai skuqet dhe ikën pa paguar kafënë. Por ka raste që Vatës i pëlqejnë vjershat e Danit. Atëhere ai psherëtin dhe i rreh shpatullat e gjera.

— Hej bre, pulisht i Nikës, je vjershëtor i mirë bre, gazep...

Dani gëzohet si fëmijë, nxiton të paguajë kafënë, bile, kur i pëlqen Vatës, porositi edhe dy gota konjak.

Por ka ca kohë që ata nuk shihen bashkë. Kjo ndodhi qysh atëhere kur dikush tha se e kishte parë Vatën në mëngjez herët të pinte kafënë vetëm, të grindej kot së koti me Gjetën e të merrte rrugën përpjetë për në qytet. Kjo na u duk e pabesueshme, sepse askujt s'ja merrte mendja se Vata dhe Dani mund të ziheshin me njëri-tjetrin. Në të vërtetë ata qenë grindur njëherë për punë armësh, por kjo nuk qe ndonjë arësye serioze. Vata, që kur u fut në kantier si roje nate, nxorri automatikun e partizanllëkut, që e mbante në krahë bashkë me nagantin dhe një kamë të gjatë. Për këtë punëtorët filluan ta thërrisnin «xhebe-hane».

Sigurisht. Dani, si i plotfuqishëm nuk e lejoi, e thirri dhe i tha se nuk ishte më nevoja të kapardisej me gjithë ato armë. Fundja naganti i mjaftonte. Plaku qe mërziur. Mbase e kishte pikëlluar më tepër fakti se si ai pulisht i Nikës, të cilin e mbante mend me shpërgaj, të thërriste e t'i shiste mend. Megjithatë të nesërmen ai dërgoi në shtëpi edhe automatikun, edhe kamën. Mbajti vetëm nagantin e gjatë dhe të rëndë, që i varej në brez prej vitesh.

Por ata përsëri qëndruan bashkë, sido që ndonjëri deshte të tallej me Vatën, që kishte mbetur vetëm me një alltie të ndryshkur... E pra, diçka e fortë duhej t'i kish ndodhur. Këtë ne e morëm vesh më vonë.

Atëhere qe verë, një verë e nxehtë dhe e thatë. Në grykën e lumit, pranë shkëmbit të Poravës, avujt ngriheshin e vareshin në hapësirë si pështjellime të rregullta. Qyteza jonë e mbështjellë në shkulmin e tymrave gdhiehej e ngrysej e shqetë-

suar. Flitej se gjeologjika po u jepte fund punimeve dhe vendin e saj do ta zinte ndërtimi. Kjo ne na dukej si ëndërr. Vetëm po të kesh punuar në një kantier si yni, mund të kuptosh se ç'do të thotë të fillojë ndërtimi, prandaj prej disa ditësh ne ja qepnim sytë rrugës dhe prisnim karvanin e maqinave. Kur u mërzitëm së prituri, një ditë një punëtor, që ishte ngjitur rastësisht në kodrinën mbi kantier, thirri me zë të lartë:

— Erdhën maqinat, maqinat.

Njerëzit dolën me vrap nga klubi, disa lanë punën dhe u ngjitën në kodrinë. Nga larg vinte një zhurmë e mbytur, por asgjë nuk shihej. Zhurma sa vinte e sntohej, ajri dridhej dhe fletët e pemëve filluan të lëkundeshin. Uturima herë dëgjohej e fortë, herë humbte e shurdhohej si ta kishte përrpirë dheu. Pas pak u duk një re pluhuri dhe karvani i gjatë i «Shtyave», që zvarrisej në kthesat e forta.

— Erdhën për nder, — tha një punëtor — ja tek janë.

Dikujt nuk ju durua dhe lëshoi një urra të fortë, një britmë, që ushtoi në tërë grykën e Drinit. Pas tij thirrën edhe të tjerë. Në atë kohë, midis brohoritjeve, befas u dëgjua krisma e thatë e një revolveri. Ajo shpërtheu në mënyrë të rru-feshme diku nga grumbulli i njerëzve dhe u duk aq e natyrshme, sa asnjëri s'mendoj se ç'mund të ishte ajo e shtënë e çuditshme mbi kodrinë. Njerëzit nuk ja vunë veshin, sepse dhjetëra kamionë të ngarkuar u shtynë përpara, gjer në rrugën, që kalon pranë kantierit. Ahere u dëgjuan edhe dy krisma të tjera. Ky ishte Vata. Pasi shtiu për herë të fundit, ai puthi tytën e nagantit dhe e futi në

këllëf. Punëtorët e rrëmbyen në krahë plakun, e hodhën përpjetë mes britmave, ndërsa si i ngazëllyer mezi u shpëtoi nga duart, nxorri përsëri nagantin, që e zbrazti për të katërtën herë. Më vonë nuk u mor vesh ç'u bë. Njerëzit u derdhën drejt makinave me tulla dhe e lanë mënjanë Vatën.

Në mëngjez tek pinin kafënë Dani nuk e nxorri blokun e tij. Vata përkëdhelte qenin, fërkonte i kënaqur qimet e bardha të mjekrës, ndërsa i plotfuqishini dukej i menduar.

— S'të paska ecur mbrëmë — i tha.

Dani heshti. Këtheu filxhanin, që dukej si një cikël e vogël në duart si panxha dhe mori një pamje serioze.

— Dje e shkele — foli me zërin e tij të trashë.

— Pse? — u habit plaku.

— Si pse, ç'kujton se jemi këtu, rrumpallë?

— Hej, hej, — tha Vata — s'paske fjetur mirë.

Dani psherëtiu. Vetullat e ngrysurat si krifë kalë ju mblodhën mbi ballë dhe fytyra ju skuq.

— Ka ligje shteti, — foli me ton të rreptë — s'të lë njeri të shtiesh kot si bashibuzuk.

Vata u zgurdullua. Dora i shkoi instiktivisht në nagantin e rëndë. Mbase nuk e priste një shpërthim të tillë.

— Ore, pulisht i Nikës, mba gojën. Kujt i thua bashibozuk, more spurdhjak?!

— Unë s'jam pulisht, por i plotfuqishmi i zonës. Kupton? — thirri Dani i nxehur. — Ka rregulla qeveria. Po e përsërite, do të ta marr nagantin, kupton?

— Kush, more, ti të më marrësh mua nagantin?

— Pse si të duket ty?

— Je i ri ti, or djalë, — u shkreh Vata — ke buzët me qumësht.

Dani u ngrit me vrull nga tryeza, pagoi kafënë, nderoi ushtarakisht Gjetën dhe u largua me hapa të mëdhenj duke murmuritur nëpër dhëmbë. Vata mbushi llullën me duhan, e thithi fort, por nuk lëvizti nga vendi.

— Oj, të thotë tjetri bashibozuk, pa le — foli duke vështruar përreth.

Punëtorët tanë janë njerëz gaztorë, bile qejfli të mëdhenj. Ata nuk e lënë t'u shpëtojë kollaj nga dora një rast i tillë, sidomos kur ke mundësi të bësh ca shaka me Vatën.

— Ta mblodhi dhe pikë, — i tha njëri — s'ka llafe me të.

— Kujt ja mblodhi? — u hodh plaku.

— E, o, ty, shtjerë, në ta mban.

— Kujt s'ja mban.

— Ty s'ta mban. Ç'na krekosesh me atë allie turku.

Vata kërceu nga karrigja, drejtoi trupin e gjatë si vishkull dhe sytë i shkrepëtinë.

— Rrini, mos luani, se qe besa...

Ai kushedi se ç'deshte të thoshte, po u pendua. U drejtua nga dera e klubit, ndërsa qeni i murmë e ndoqi nga pas gjersa humbën në rrugicat e vogla.

Pas disa ditësh kjo u harrua. Kantieri jetonte në mënyrën e tij të zakonshme, pa ngjarje të mëdha. Vata andej në errësirën e natës, mërzhitej me vetëminë, ndërsa drita në dhomën e Danit rrinte e ndezur gjer vonë. Sondat vazhdonin të prishnin hesh-tien e muzgjeve me zhurmën e tyre të rëndë e dukej sikur gjithshka në këtë grykë malesh priste diçka të madhe, diçka që të futej papritur midis shkrepave

dhe zhaurimës së rrëmbyer të ujërave. Edhe punëtorët qejfli nuk i hidhnin më rromuze Vatës, që pinte kafënë i kënaqur me Danin dhe dëgjonte vjershat e tij. Mbase kështu do të kishte rrjedhur çdo gjë, sepse njerëzit janë njerëz. Veçse një kantier si ky yni ka plot të papritura. S'kaluan ca kohë dhe u hap fjala se mijëra njerëz do të vinin për ndërtimin e një rruge, që do të lidhte Fierzën me qafën e malit. Dhe askujt nuk i shkoi nëpër mend se çelja e kësaj rruge do t'i shkaktonte aq dhembje dy miqve të vjetër të qytezës sonë...

Mijëra veta erdhën vërtet sepse atë ditë para nesh karvani i maqinave kalonte i pafund. Sido që qe gusht dhe tërë javës vapa zhuriti edhe gjethet e pemëve, pasdreke u vrejt. Në majat e maleve u grumbulluan re të zeza, që derdhën mbi luginë rrebeshe të forta. Në raste të tilla Drini tërbohët, grykat erren dhe e tërë hapësira merr një ngjyrë të zymtë. Por të nesërmen ajri qe i ftohtë, hapësira u bë e tejdukshme, ndërsa shpatet e rrëpirë me pisha dukeshin si të përgjumur.

Vata mori rrugën për në sektorin më të afërm më të gdhirë, sepse thoshin që minat e para do të shpërthenin në agim. Ndoshta gjithë natën ai qe menduar dhe vështirë të thuash se ç'mund të marrë me mend një plak si ai. Ai, tek rrinte e soditte fenerat e vullnetarëve, që zgjateshin pa fund si një kordon i ndritshëm e humbnin në gërxhet e shkurrët e malit, mbase është habitur nga moria e madhe e njerëzve. që s'qenë më parë kurrë në këto vise të egra, mbase i është dukur e pabesueshme që ajo rrugë e gjatë të hapej për dhjetë ditë... Sidoqoftë ai zuri vend pas një shkëmbi ku qenë fshehur për t'u ruajtur nga minat ca punëtorë. Kur vendi gjëmoi

nga shpërthimet, ai nuk u struk si të tjerët. Vështroi masën vigane, që u tund, që u hodh në erë e u shemb dhe ku ta dish se ç'ndjeu. Kur minat pushuan e gjithshka u krodh në një heshtje të shurdhër, Vata doli nga shkëmbi, e harroi fare Danin me trup të madh, nxorri përsëri nagantin dhe e zbrazi disa herë në ajër. Pastaj e futi në këllëf dhe u largua.

I plotfuqishmi këtë radhë nuk u nxeh, por u hidhërua. Ai kishte bërë një vjershë, një vjershë për vullnetarët, që atij i dukej shumë e bukur. Ai mezi priste të takohej me Vatën e t'ja lexonte, kur i thanë ç'kishte bërë. Hodhi blokun i mërzitur, shkopsiti bluzën ushtarake dhe mendoj se plaku ishte i pandreqshëm.

— Kësaj here e mbushe kupën — i tha kur u takuan.

Vata vështroi si i zënë në faj, por nuk u dha. Vetën e ndjeu ngushtë, por mendja i thoshte se s'kishte bërë ndonjë gjë të madhe. Aq më tepër ai s'duronte dot kur Dani i kërkonte llogari, ai Dani eshtërmadh, që dikur, mender i kish përmjerë në prehër. Të ish ndonjë tjetër i dorës së tij, hajde de... Përzuri qenin, që i ngatërrohej nëpër këmbë dhe i tha i mërzitur.

— More, të tjerët plasin mina e ti më këput profka.

Dani nuk u përgjegj. Shtrengoi fort rrypin e mezit si të ndjente një bezdi në trup, por në çast u kujtua se detyra e tij ishte të vendoste rregullin e prishur.

— Nëm nagantin — i tha.

— Ik, mor, tutje, zullap, — kthiti Vata — dashke nagantin ti!

- Mirë, në s'ma jep mua, vemi bashkë në degë.
- Po pse, bre, pulisht i Nikës?
- S'kam ç'bëj. Një herë ta fala. Ka rregulla shteti.

Ata dolën me fytyra të vrejtura dhe të gjithë që i panë e kuptuan se këtë radhë punët ishin keq. I plotfuqishmi ecte rëndë-rëndë duke u tundur si i dehur, pa thënë asnjë fjalë. Vata herë pas here i ankohej, i thoshte se s'kishte të drejtë gjersa u zhdukën pas kthesës së rrugës me pluhur.

Në darkë, kur klubi gumëzhinte nga zërat e punëtorëve, ata u kthyen në qytezë. Dani hyri në klub, piu një birrë dhe u mbyll në dhomën e tij, ndërsa Vata nuk u duk fare. Gjeta tha se e kishte parë nagantin. Por të nesërmen ai u zhduk përsëri dhe dy ditë me radhë nuk erdhi në kantier. Ditën e tretë në mëngjez herët qe ulur në vendin e tij të zakonshëm, pinte kafënë, që nxirrte shtëllunga avujsh të ngrohtë, ndërsa naganti i gjatë i varej në brez. Qeni i fërkohej, ndërsa Vata e përkëdhelte.

— Ku u zhduke? — e pyeti Gjeta.

— Andej nga qyteti.

— Ta dhanë nagantin prapë?

— Pse, ç'kujtove ti.

Gjeta merr një gotë konjak, e lë banakun vetëm dhe ulet në tryezën e plakut.

— Aman, ç'të thanë?

— Hiç ore, asgjë.

— Si asgjë!

— Ja kështu. Janë njerëz me mend ata atje, jo si ky që më bën ca vjersha dhe s'merr vesh fare nga dynjaja.

— Pse?

— E po më pyetën pse shtiva.

— Po ti si i the?

— Nga qejfi, ore. Ke parë ti? Nga qejfi. Njerëzia po qesin pushkë në një biçim dasme e jo më kur të vijnë burrat nga ana e anës e të hapin një alamet rruge...

Vata mundohet të tregohet i qetë, por fytyrën e ka të prishur nga një brengë e thellë. Sigurisht, ai nuk do të tregojë se shefin e degës e ka patur komandant batalioni, se ai e njeh mirë, ja di huqet, dhe se vetëm në sajë të tij ja kthyen armën. Këto Vata s'ka dëshirë t'i zërë në gojë, madje bisedon me Gjetën vetëm për të mos rënë poshtë në sytë e tij.

Në atë çast në klub hyn Dani. Ai është i mërzi-tur dhe bën sikur s'e shikon plakun. Gjeta ngrihet nga tryeza, i jep një kafe, të cilën ai e pi pa u ndier. Në pamjen e tij të sertë e të ashpër është vështirë të dallosh ndonjë shenjë dhembjeje. Asgjë s'mund të dallosh, as sedrën e fyer, as pikëllimin, që ka humbur plakun e dashur. Këto ai i ndjen diku thellë në shpirt, por nuk i tregon. Pastaj ngrihet e largohet, ndërsa Vata e shikon nga pas dhe lëshon një psherëtimë habie.

Kështu, ata nuk rrinë më bashkë. Jeta rrjedh si më parë, me agime të bardha e muzge të ftohta. Por ne jemi të bindur se një ditë Vata duke pirë kafënë do ta ndjejë mungesën e mikut të tij trupmadh, që vuan aq tepër. Edhe Dani do të mërzhitet pa plakun. Vec atij ai nuk mund t'ja lexojë njeriu tjetër vjershat e veta.

NASI

Prej kohësh qemë mësuar të dëgjonim së largu uturimën e maqinave. Zhurma e tyre e mbytur shpërndahej si me stafetë nëpër grykat e maleve dhe arrinte gjer në veshët tanë, shpeshherë me një kumbim të çuditshëm. Dikush rrëmbente trastat i pari e vraponte në mes të rrugës duke thirrur:

— Erdhi maqina, erdhi maqina.

Një ditë «Shyta» u zvarris midis pluhurit me turirin e saj të shtypur, kaloi pranë nesh e për çudi me gjithë lutjet tona të zjarrta, vijoi rrugën duke kërcyer nëpër gropat e shumta. Ne u zemëruam. E ndoqëm një copë herë duke i thirrur shoferit, gjersa më në fund dikush foli.

— E keni të kotë, është Nasi. Kështu e ka ai, nganjëherë s'të merr.

-- E pse s'të merr?

— Ka frikë nga kontrolli rrugor. Shoferave nuk u lejohet të marrin pasagjerë në karroceri. S'kanë bileta të na japin.

Përgjegja e tij m'u duk e çuditshme.

— E si t'ja bëj unë që dua të udhëtoj? Ç'më duhet mua nëse shoferat s'paskan bileta?

Tjetri më ktheu krahët i mërzitur, duke lëshuar fjalët me përtaci.

— Dashke ujë, zotrote. Pas një ore vijnë maqina të tjera sa të duash.

Që atëherë unë e quajta atë shofer, Nasi frikacaku.

Kaluan ditë. Atëherë që vjeshtë dhe shirat kishin filluar shumë shpejt. Qielli mbushej me re të vrëjtura duke derdhur sipër nesh currila të rrëmbyer, që lagnin gjethet e zverdhura dhe tokën e zhuritur gjatë verës. Oshëtima e pyllit në ditët e vjeshtës kur fryjnë erëra të tërbuara është e frikshme. Edhe më e padurueshme është pritja në rrugën e shkretë të maqinës, që gjarpëron nëpër qafat e maleve.

Ne ishim pesë veta: unë, dy arësimtarë dhe dy fshatarë të mi. U munduam një copë herë të gjatë të ndiznim zjarr rrëzë një ahu të trashë. Të ftohtët po na hynte gjer në palcë. Pikat e mëdha të shiut rrëshqisnin midis degëve dhe bisqeve, duke na u futur nëpër zverk thellë në trup. Ishte punë e kotë të merreshim me ashklat e lagura për t'u ngrohur. Këtë e bënim më tepër për të kaluar kohën, sepse maqina s'po dukej gjëkund.

Kur po bëheshim gati të ktheheshim për në fshat, dëgjuam një zhurmë të largët.

— Është zhurma e erës — foli njëri duke mbajtur vesh.

— Jo, është maqinë — thashë unë. — Era fryn me hope, ndërsa kjo është uturimë motori.

Ishte vërtet maqinë, bile maqina e Nasit. Të tjerët filluan të hidhnin trastat në shpinë, kurse unë qëndroja më këmbë si i ngrirë dhe vështroja

«Shtytën» që vinte drejt nesh duke kërcyer në pellgjet e ujit.

«A do të na marrë?» mendova me vete.

Për çudinë time maqina hunguroi dhe ndali disa hapa më tutje. Ne vrapuam pranë saj. Karroceria që e mbushur plot me arka, por kishte pak vend sa për të na marrë. Nga kabina nxori kokën një djalosh i ri, i veshur me triko të zezë. Ky qe Nasi.

— Vetëm një vend kam — thirri me zë të lartë.

— Kush do të vijë?

Atë çast një rrebesh i madh krisi me rrëmbim. Nasi e futi kokën brenda. Ne shikuam njëri-tjetrin në sy. Të gjithë deshëm të udhëtonim.

— O Nasi, — i foli njëri duke u afruar pranë dritares së kabinës — na merr të gjithëve. Fundja, nja tre po rrimë prapa, kurse dy të tjerët le të ulen në një vend përpara, s'është gjë, bre burrë! Kush rri e pret maqinë në këtë kiamet.

Nasi nxori kokën nga dritarja.

— Nuk mundem — na u përgjegj, ndërsa pikat e shiut i qullën fytyrën. — Përpara mund të marr vetëm një, ndërsa prapa nuk mundem. Jam i ngarkuar.

Nga maja e malit filloi të zbriste poshtë një mjegull e dendur fill pas erës, që pushoi papritur. Tutje dëgjohej rrapëllima e përrenjve, që gumëzhinin nga ujërat. Pylli gjëmonte.

— Hë pra, — thirri me padurim Nasi — do të vijë njeri apo jo?

— Ama burrë qenke! — i thashë me gjysmë zëri kur pashë që shokët s'po vendosnin. — Po na lë në shi!

Ai më hodhi një vështrim poshtë vetullave të

lagura dhe i dha gaz maqinës. Një pikë e madhe uji më hyri thellë në qafë.

— Ama burrë qënke! — i thirra përsëri. — S'e vënke hiç ujët në zjarr. Mirë ta kam ngjitur nofkën Nasi frikaku...

Pa mbaruar akoma fjalën, motori, që po hunguronte, pushoi, dera e maqinës u hap e prej andej u hodh me vrull Nasi. Ai rendi drejt meje, më zuri prej jake me krahun e tij të fuqishëm e me një fytyrë të ngërdheshur nga zemërimi, më tha:

— Burrërinë ta tregoj ndryshe, or shok. Po të duash, provoje.

Atë çast unë as që mendova t'i peshoja fjalët, sepse frikë nuk kisha, por shprehja e fytyrës së tij më tronditi.

— Avash, avash — i fola duke shkëputur me zor dorën e tij prej jakës. — Në ke për të na marrë, mirë, në s'do, mbushu! Ne s'ta kemi nevojën!

— Atëhere mos dërdëllit shumë — shfryu Nasi dhe u drejtua për në kabinë.

Ne mbetëm të pesë midis rrugës plot ujëra dhe shiut, që binte pa pushim. Qysh prej asaj dite Nasin e mora inat. Sa herë që më qëllonte të zbrisja në qytet, kur kalonte maqina e tij, as dorën nuk ja nxirrja, megjithëse kishte vende bosh.

Ndoshta Nasit do t'i mbaja gjithmonë mëri, sikur të mos ndodhte diçka, që të na tronditte të gjithëve.

Rruga e maqinës kalonte kreshtave të majeve rreth një orë e gjysmë në këmbë larg fshatit tonë. Vendi te ne është i thyer aq sa nuk gjen dot një pëllëmbë tokë të sheshtë. Në dimër izolohemi nga bora e madhe për dy muaj me radhë, kështu që furnizimin e plotësonim qysh në vjeshtë. Kjo punë

na sillte vazhdimisht andralla të shumta. Qerrja te ne nuk përdoret dot si në fushë, ndërsa me kafshë nuk ja dilnim dot në krye kësaj pune. Vendosëm atëhere të sillnim rrugën gjer në qendër të fshatit me forcat tona. Nuk e patëm shumë të vështirë ta hapnim atë rrugë, që kalonte faqeve të buta të kodrave. Më në fund arriti edhe maqina e parë në qendër të fshatit e ngarkuar me mallrat e pas asaj dhjetëra e dhjetëra të tjera. Por shoferat ankohe-shin se rruga s'qe ndërtuar si duhej. Vende-vende kishte rrëshqitje nga shirat, vende-vende bëhej aq llucë, saqë maqinat ngecnin. Unë, si magazinier, isha mbytur me telashet e furnizimeve të dimrit. Shirat e shumta po na pengonin, sepse në kohë të keqe rruga e pasistemuar mirë nuk kalohej. Shoferat i kishin rënë në erë kësaj pune. Në fund të nëntorit ndodhesha në pikë të hallit. S'kisha tërhequr as gjysmën e furnizimeve. Tek po bisedoja me kryetarin për këtë gjë, në zyrën e kryesisë kërciti zilja e telefonit. Unë mora receptorin. Matanë fliste dikush, zërin e të cilit e kisha dëgjuar dhjetëra herë kohët e fundit. Qe përgjegjësi i konsumit.

— Eja shpejt të tërheqësh materialet e prapambetura! — më tha.

— Po për maqinë, si do t'ja bëjmë hallit? — e pyeta.

— Mos u bëj merak, e kam siguruar. Eja urgjentisht t'i tërheqësh!

Dhe ashtu bëra. Pasi përshkova një rrugë të mirë pesë orë më këmbë, të nesërmen herët u takova me përgjegjësin.

— Ç'maqinë ke gjetur? — e pyeta pa i thënë as mirëmëngjezi.

— Është një shofer i mirë — më tha. — Nasi, nuk e njeh?

Mua sikur më ra pika. Në çast desha të kthehesha prapsht. Në djall të venë edhe furnizimet, por me Nasin s'doja të ngatërrohesha më.

Pranë nesh kalonin vazhdimisht maqina të ngarkuara me trupa, shofera me kasketa dhe xhuppe meshini, autobusa, që sillnin punëtorët e parkut. Pas pak vura re se drejt nesh po vinte me duar në xhepa Nasi. Ai, në fillim u përshëndet me përgjegjësin, pastaj më zgjati dorën mua. Unë, megjithëse kishte kaluar afër një vit që kur më la në mes të shiut, i qëndrova ftohtë. Ai bëri sikur s'e vuri re.

«Qerratai, mendova, kujton se do t'ja harroj ato që më ka punuar.»

Pasdite maqina e ngarkuar plot e përplot me mallra kaloi nga asfalti e mori kthesën nëpër një rrugë plot gurë. Binte një vesë e hollë shiu. Kreshatat e maleve qenë kredhur midis reve të zeza. Copëra mjegulle lëviznin sipas rrymave të ajrit duke ju qepur grykave dhe gërxheve të thella. Nasi e ngistë maqinën i qetë, pa e patur mendjen fare tek unë, që qëndroja në anën tjetër të motorit duke vështruar arat, që kalonin njëra pas tjetrës vende-vende plot me mogille misri akoma të pambledhur.

Pasi bëmë një copë rrugë, ai më zgjati paqetën. Mua më erdhi zor, sepse, në fund të fundit, ai po na ndihmonte, prandaj duhet t'i kisha dhënë unë më parë. Kështu i kemi zakonet.

— Ç'njerëz ke në shtëpi? — u mundova t'i hapja bisedë për të larë gabimin.

— Nënë, gruan dhe një vajzë të vogël.

— Me jetë të gjatë...

— Faleminderit!...

Maqina ecte përpara midis shiut të imtë, që kishte qullur gjithshka. Mbi xhamet e mëdha filluan të rridhnin currila të hollë, që ngjanin si mijëra gjarpërushë. Nasi vuri në lëvizje furçat. Unë ndiqja lëvizjen e tyre ritmike, herë majtas, herë djathtas. Përpara kishim një mugëtirë të turbullt, që sa vinte dendësohej.

— E ke gruan në punë? — e pyeta.

— Po, në kombinat.

— Unë kam dy djem — i thashë. — Ne fshatarët martohemi të rinj.

— Edhe unë i ri jam martuar, — buzëqeshi Nasi — bile së shpejti pres një fëmijë tjetër.

Më tutje ne biseduam shumë pak. Shiu binte gjithnjë e më me rrëmbim dhe rreth e qark vendi qe bërë sterrë. Midis mugëtirës dukeshin konturet e zbeta të maleve si bloqe masive të hirta. Mbi këta bloqe qielli ngjyrë plumbi kullonte pikëza pikëza si metal i shkrirë.

Pas dy orësh morëm kthesën nga rruga plot llucë, që të shpinte në qendër të fshatit. Herë-herë maqina ngecte midis baltës, rrotat xhironin në vend, ndërsa motori buçiste sikur në çast do të shpërthente e do të bëhej copa-copa.

— Djall, o punë, — thirri Nasi duke kërcyer mbi sedilje — si vështirë ta kalojmë këtë rrugë.

— O burra, dhe ca — i dhashë zemër. — Edhe pak dhe arritëm.

Por s'qe e mundur. Në një kthesë të fortë, që futej në gji të kodrës, dheu i butë qe gërryer fare. Një pjesë e rrugës kishte rrëshqitur në fagen e rrëpirës, që binte tutje njëqind e ca metra poshtë ku fillonte një brez i dendur dushqesh. Rruga që

ngushtuar tepër, aq sa as maqina s'mund të futej. Unë po vështroja i mërzhitur rrëpirën, kur Nasi frenoi përpara kthesës.

— Më tutje s'vemi dot, — tha — rruga është shembur.

— Si t'ja bëjmë?

Nasi s'u përgjegj, por zbriti poshtë. Unë e ndoqa nga pas. Vura re se ai po vështronte kthesën sikur diçka po matte me sy. Re të dendura të zeza fluturonin drejt luginës për të shkarkuar atje rrebeshe të furishme. Një vetëtimë çau hapësirën tej përtej e pas saj i tërë vendi gjëmoi.

Kthesa, si bërryl i shtrembër, qëndronte përpara nesh si diçka e pakapërcyeshme, që sjell mërzi. Për herë të parë po ndjeja fare pranë frymëmarrjen e Nasit. Tek ecja pas hapave të tij, një lloj ankthi më pushtoi.

— A është afër fshati? — më pyeti.

— Gjysmë ore më këmbë.

— Më duhen ca drunj të gjatë t'i vendosim në anë të kthesës. Ndryshe maqina nuk kalon dot. A vrapon gjer në fshat?

Unë sakaq ja mbatha me të katra, sepse shiu filloi të binte me sqotë. Pas një ore me një frymë u ktheva me katër fshatarë të tjerë. Sollëm trarë të gjatë dhe i vendosëm ashtu siç na tha Nasi. Çdo gjë dukej sikur u rregullua. Megjithatë unë e pikasa që kjo që një punë mjaft e rrezikshme. Maqina që e ngarkuar me lloj-lloj gjërash. Pesha që mjaft e rëndë. Askush s'të siguronte se trarët do të durorin pa u kthyer kur rrotat do të kalonin mbi to.

— Nasi, e lëmë këtë punë, — i thashë — fundja nesër sjellim punëtorë të zgjerojnë rrugën. Fshatarët ja kishin qepur sytë greminës. Me

Nasin as që biseduan, se, ashtu si unë, e kishin marrë inat prej kohësh.

— Jo, — foli ai i qetë — s'mund ta lëmë. Nesër më duhet të vete në fshatin matanë, për furnizim.

— Përse me kaq ngut? — e pyeta.

— Ke dëgjuar se andej qysh tani ka rënë borë? Janë në rrezik të izolohen. Duhet ta mbaroj patjetër sot këtë punë.

— Ç'bëri e sotmja, bën e nesërmja, Nasi — i thashë. — S'prishet gjë për një ditë.

— Shiko, — buzëqeshi ai — ti flet si ata tregëtarët. U sigurove për vete, në djall të tjerët.

— Jo për nder, s'e kisha aty. Por është punë me rrezik.

— Mos u bëj merak.

Nasi u fut në kabinë dhe ndezi motorin. Unë e ndoqa nga pas.

— Ti zbrit — më urdhëroi. — Do ta kaloj vetëm.

Ai s'më vështronte në sy dhe fliste i shkujdesur.

— Nuk zbres — ju përgjegja duke parandjerë diçka të keqe.

Nasi vuri buzën në gas.

— Më kujtohet që je ca si kokoroç, por të lutem, kur të them zbrit, të zbresësh. Ndryshe të nxjerr vetë ashtu si di unë.

«Shyta», pasi sokëlliti, u derdh përpara. Zemra filloi të më rrihte me të shpejtë. Rrotat e para kaluan traret fluturimthi, maqina mori kthesën duke rënkuar dhe atë çast, turiri i «Shytës» preku bregoren e kodrës. Rrotat e para u zhytën midis baltes, ndërsa rrotat e prapsme u varën në rrëpirë

poshtë trarëve, që rrëshqitën tutje. Për një çast maqina, që gumëzhinte me tërbim, mbeti pezull, as në rrugë, as në rrëpirë. Pastaj, midis britmave tona, ajo shkau poshtë. Unë s'isha në gjendje të nxirrja asnjë fjalë, sepse zëri më mbeti në grykë. Por më kujtohet që dikush thirri sa i hante fyti:

— Hidhu nga maqina, hidhu!...

Unë mbylla sytë për të mos e parë atë skenë. Kur i hapa, vura re se maqina po rrëshqiste poshtë pa u rrokullisur. Instinktivisht u sulëm pa parë se ku na shpinin këmbët nëpër rrëpirë. Maqina herë-herë kërcente përpjetë sikur do të fluturonte, pastaj binte përsëri mbi të katër rrotat e vazhdonte të rrëshqiste poshtë. E kuptuam se Nasi e drejtonte nga brenda. Ai s'e lëshonte timonin.

Nuk më kujtohet se sa zgjatën ato çaste ankthi, tmerrësisht të gjata.

Më në fund dëgjuam një goditje të madhe e pastaj çdo gjë ra në qetësi. Ne rendëm me një frymë pranë maqinës, që kishte qëndruar shtrembër me njërin krah në hava rrëzë një lisi të trashë. Xhamet qenë thyer. Nasi kishte rënë përmbys mbi timon me kokën e gjakosur. Hapëm derën me zemër të ngrirë dhe mezi e nxorëm.

— Është gjallë — thirra pasi i vura veshin në zemër.

— Ama djalë! — u hodh një fshatar. -- S'e lëshoi timonin, gjersa shpëtoi maqinën.

Nasi filloi të vinte në vete. Lëshoi një rënkim të mbytur.

— Nasi, xhan i vëllait — i thashë gati me

lot ndër sy, kur vura re se qepallat ju hapën. — Si je?

— Pi pak qumësht, or byrazer — i foli tjetri, duke nxjerrë nga trasta një shishe plot. — Pije, se të bën mirë.

Pastaj e morën në krahë dhe e dërguan në fshat

PASQYRA E LËNDËS

	Faqe
Një rast nga praktika	3
Zjarrmëtari.	14
Udhëtime në nëntor	27
Harmonika.	38
Shqetësime të ngjashme	50
Fermani	60
Shpërngulja.	66
Naganti	77
Nasi.	88